

FRYMA

...që të shohim pakëz dritë - NAIMI

E PËRMUEJSHME LETRARE KULTURORE

DREJTOR PËRGJEGJËS
AV. MUZAFER PIPA

Vjeti I.

Shkodër, Fruct 1944

Nr. 2.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

GEMAL DRACINI: Për një sistemim të përkthimeve	1	49
† GASPER PALI: <i>Bisedë me qytetin t' im</i>		51
Prof. FILIP E. NDOCAJ: Letratyra e jonë - problem që do shpillohet - shfaqje e mendës s' onë		52
T. R. A.: Pasioni i hortit (përkth.)		56
HERSPERUS: <i>erna... erna...</i>		61
ST. SPASSE: Malsori i vogël		62
ARSHI PIPA: <i>Shkodra</i>		65
Dr. A. YMERATI: (Filoroti) «Philosophia perennis»		67
G. G. J.: (adoption) Rrezatimi kozmik		71
Av. M. PIPA: Ku jemi me letratyrë juridike		75
Dr. PAS: Financot t' ona		78
Dr. BESIM GORRI: Njohime historike dhe gjeografike mbi Camërinë		81
SKENDER ANAMALI: Nekropoli i Komanit (Pukë)		86
Prof. INJAC G.J. NDOJAJ: Shenjime demografike të popullit Shqiptar		88
ZISHKA: Frazeologji		92
L.L.: Recensjone		94

Në numrin e ardhshëm:

Prokuror RASIM KOLONJA - *Natyrë juridike e mbretërit të Skanderbeut.*

Dr. XHEVDET LULOÇI - *Tifoja dhe ujt e Shkodrës.*

FADIL PODGORICA - *Gjamë e vajtime në poezin popullore.*

Dr. HAMDI HACKAJ - *Randësia e blegoris për ekonominë e vendit.*

GEMAL DRACINI - *Vepra poetike e Migjenit.*

PËR NJË SISTEMIM TË PËRKTHIMEVE

Mbas veprave origjinale, përkëthimet janë padyshim pilastri ma i randësishëm i prodhimit kulturor të një vendi. Kur, mandej, është fjala për një kulturë të vorfunt e të pashvillueme si duhet, sikur është këjo e jona, përkëthimet bëhen edhe ma të randësishme e ma të nevojëshme.

— Shka është ba deri tash ndër në në këtë drejtim? — Të gjithë e dijme e pranojmë: pak! Iue përjashtue nonjë emën e nonjë vepër, përgjithësisht na kemi përkëthye vepra në shumicë të tyre pa asnjë randësi e mun të damëshme, si romane poliorice, aventurash, me një fjalë ata shka u-quejt «industri e kalemit». Këta ka rrjedh për dy arsye: — E para se ndër ne ka mungue një inisiativë syperiore e nonjë shplje botuese private, që te bahesh këshu një punë e kordinueme e sistematike, dhe e dyta se ka mungue edhe në përkëthyesin shqiptar (gjithmonë tue folë me nderimin ma të madh për nonjë përjashtim) ndjesija e përgjegjsh shoqore dhe pjekunija letrare.

Problemi (e është me të vërtetë problem) sot mun të trahet në këto dy pika kryesore:

- 1) në përkëthimet që na lypen
- 2) në cillsit e përkëthyesit tanë.

Për shka i përket pikës së parë, përkëthimet që na lypen, do t' ishte ma e drejtë me e intavoluem e çitit me e përkëthime nuk na lypen» kaq është e vorfunt bota e jonë e lileve në versjonet e veprave të hucja. Na kemi nevojë për përkëthimin e kryeveprave të të gjitha perjudhave e të të gjitha vendeve të kësaj bote, prej veprave të Vjetërsis klasike e tue sotë ndër prodhimet ma randësi të së tanishmës. Por këjo punë e madhe është në shpirtin e ftohtë të ftona e me mundësit tona të tashme. Kështu që, shpirtu, na shtyhem me kërkue thjeshtimin e kësaj punë tue dallim ata shka «*kishte me u-dashitë*» prej asaj që «*dijet t' tjetra*». E, ndërsa n'atë që «*kishte me u-dashitë*» na sot për sot mund të rrjeshtojmë veprat klasike e deri diku edhe ata të perjudhës romantike (këta për shka i përket letërsisë) si dhe vepra të ma vonëshme nani jo të madhe e vlerë dhe të dytë, të grupit të veprave përkëthimi i të cillave «*duhet me u-tjetër*» për t' shpirtin e veprave përkëthimi i të shkencore të p'as së duhet të shpirtin e shkuem si edhe veprat ma të randësishme letrare, fillozofike, shkencore, politike të shkullit tanë. Për versjonin e këtyre punimeve në shqipt duhet ndjekë një rrugë me p'olke e shpirtueme. Shpirtin bota botuese, ose nonjë Ent tjetër duhet t' krijonjë seri të vëçanta si fjala vjen një seri me vepra e romancjeve ma të permendun, një tjetër me ate të dramaturgëve ma të fortun, një të tretë me versjonet e pu-

nimeve ma në zë shkenore, një të kafër me përkëthimet ma urgjente filozofike, të shmagë kësodore atë pshtjellim të çoroditun që ka ba nonjë shpi botuese të vù pranë përkëthimit të vj. vj. Molieri- atë të aventurave poliorce të Sherlock Holmes-it. Kaq sa për pikën e parë të problemit. Vijnë tu shika e dytë: cillsit e përkëthyesit, që, sigurisht, të mos qenë aspak ma e parandësi se e para, asht, nga ana tjetër, ngushtësisht e lidhun me këtë.

Disa vjet ma parë, një revistë e jona i shkruente, në «Tryezën e Redaksisë» njëj lexuesi të vet, që i kish çuem për botim një përkëthim të deshtuem, miedis tierash edhe këta :

... S'duhet të harroni që të përkëthenësh dom të thotë të bëjë... të përkëthenë adofa në të vështirë se të komponosh vepra origjinale...». Tash, tue mos e ndjekë «ad litteram» vështirësinë e pohimit të sipërm, gjithkund kupton pak nga kultura e pranon vërtetësinë e rreshtave të përgjigjes së revistës. Drandë, për me ia hënë punën në këtë shtet, i turës së huel për të që për një prap një përvojë të mirë, lypen disa cilsi të cilat përdojnë aktiviteti tjetër mendësor e trupëror, cilsi që kontribuojnë në këtë rast.

- a) njohje e thellë e mirë e gjuhës nga e cilla përkëthet;
b) njohje e mirë e gjuhës shqipe dhe e natyrës së saj;
c) pajisje e përkëthësit me një farë pervojë në këtë veshtrim.

Cillsija e parë, sikur kuptohet vetvetiu, është një «condictio sine qua non»; pa njohje mirë gjuhën e vepërës origjinalit, me të gjitha mënyrët e saj të thanut, me frazeologjin e saj etj., do t'ishte punë e guximshme në mos mun absurde, me i hymë për këthimtim. Por pika nevrjaljike e problemit qëndron në cillsin e dytë: njohja e natyrës së gjuhës shqipe. Asht çfajli që, zakonisht, as për këthyesit s i a kërkon vedit, as shpita Butovse për këthyesit.

- Dini (po e nxamë) trengjisht?
— Po.
— Atëherë përkëtheni filan vepër!

Kuptohet vetvetiu se një përkëthim i bamë ndër këto qysnke, s' është përkëthim. Mundet me qenë një rrjeshtim fjale për fjale i tekstit, hucje me fjale shqipe, po, por jo një përkëthim në gjuhë shqipe. Dës për me qenë i këtitë, versioni duhet bamë tue ndjekë natyrën e gjuhës sonë, tue zavenduse mynyret e së thanuni të gjuhës së hucje me të tilla korresponduese në shqipt, me frazeologji në shqipt, me frazeologji shqipe, me korrektësë orthografike gramatikore e syntatike.

Cillsija e tretë, — një farë përvoja letrare e përkëthyesit — është një çastje që duhet marrë ma fort në veshtrim relativ e kuptue si një rrymë e fitueme në sprova tjera te maparëshme.

Dor, përveç të gjitha këtyne eshtirësive për t'u kapercyer, përkëthësi i ynë, - e këtu e la m'anes për një cas përkëthësin e veprave thjeshtësisht letrare për të folë në mënyrë të veçantë për versonjet e veprave filozofike e shkencore - gjendet edhe para një pengese tjetër: mungesë s'uniformiteti të njëj terminologjie shkencore e filozofike. Ka mungue një autoritet që të afërmohte, për mënyrë që prej kaç vjetësh si ndër versonjet e profesorave të shko-

lavë t'ua mesmeja ndër ato t'ua paka botime që janë bërë në këtë lamë ka vashdudë dikujt tue i ra kullës dikush çakëtit. Për këtë arsye, përveç versjonit për kërkëthesit tanë të këtij sjoj veparrash i duhet me krijtjem, shpesh me hamendje, e rallë tue i u-mbështëttonjë shembulli së maparashëm, edhe emërtimton në shqiptet. E këlo punë, sikur kuptohet lehtëti, lypë bërë në vija ngushtësisht shkencore e me një përgatitje të glanjë. Kur të kemi para sysh të gjitha këto pengesa e cillist, me një cillit dritë duhet të përftim për kërkëthesit i ynë të kërkëthesit nuk duket aspak hyperbolik pohimi që bën dëta vjet me autorit në revistë e jona i bantë autorit të njëj për kërkëthesit të dëshumit;

«... S' duhet të harroni që të përkëthënjësh don të thotë të bëjshë punë ndofta më të vështirë se të komponosh vepra origjinale...».

Qemal DRACINI

Bisedë
me
qytetin
t' im

Dikur vallizimi
nuk mëte nllherë,
në Rozafen mlljeqare,
Si vegim endef mbare jeta
në Shkodrën andare,
Por vij të dhutur qepallash
ngatë lumnja në botë.
Kështu gazi në qutet të em u shiue
e mbi buzë të mila të shkretë
Sepse sa u shduk rinia,
nll ngatë nll u tregatës të mlla,
Në Rozafë gerdmat në bulat
e në shpirt të em ka zëritë trishtimi.
Ç dila e nata s'ka kurrë andrshllsh
pse dila nuk falë në
e nata nuk s'fale pashim.
O muzikantë dila e mlla
jo si dikur në bongë naten në e ka
pse tash në vallet që andrue nll në.
Ç s'duhen npre në të merrtes të trishtim
e nuk më gëz qetë nlla pa murrë mbetë.
O muzikantë gëz qetë nlla pa ankim
q'është në angroin
e qatli si gëz qetë nlla.

Por shkelqja prap e drron
e zemra nuk e lshon
Dhe m'u m'dritjet t'i shpresë
si q' zentën t'atje
Kështu mjeshterit na buron andërimi
me ty e m'u, si kodër, me andërrue na kande.

† Gasper PALI

Schneider, 27 April 1935

LETRATYRA E JONË:

LETRATYRA E JONË

53

problem që do shvillue - shfaqje e mendësis s'onë

1. Problemi i letratyrës s'onë - 2. Të shijuemt kah harti e estetika; kritika si nevojë e si e metë - 3. Shka do marrë porri letratyrë e kush porri shkrimtari mes ksojë - 4. Letratyra e të ndëmtat e sojë, fazët e ndryshme të deritashme - 5. Veçantit shkrimtarësh të soçem - 6. Letratyra e nesres; të këshilluem me letrarët e rij.

1.

Pavetëdija është veti e vethejtvet si dhe e popujvet të pa vet-geverimi shpirtnuer. Denigrimi mandej është filozofija e të hum-bunvet. Me perbuazë prej pritese t'arsyetimit asç prej pa afte-sisë së këtij, asç, në e mbram, vetem e vetem prej pazotësisë është shpej papjekonije e vorfnieje shpirtnore njheri: kta është n'u lëshue harjel mbas ndërtisë vezullimplotë të hyjvet të qëllës pa pasë piken e pështetjes për hapat e udhëtimt.

Flas për si merret e shoshitet, zakonisht, fryti menduer ndër në. Sidomos prodhimi e ç'ështëja e letratyrës s'onë.

Asht për t'u bindë si më një popull, si ky i jonë, në të cillin letratyra popullorë pat lavrim aq të bindëshme sa me shfaqë ka-nihërë ndërti ma të forta se ato të letratyrës së hartit; shi në ket popull ku vetija kangatave e analizuë e e lulzuë trajtash shemtyrore e aty ktu e stolisun shpoteje satirike e të të folunit kapet në shfaqje të pakrahazueshme ndër popuj njikrahi zhvillimi menduer; është për t'u bindë si lavrimi i letratyrës si dhe i qdo prodhimi të bunnem drejt nga afshi shpirtnuer të ketë ngelë o lanë më n'anë si punë boshë asç të ketë qenë shesh dëfrimi i vethej-vet-kothi i Letratyra e jonë me n'anë e lavrimi i sajë m'anë tjetër apin dukjen e njaj paradoksi të vërtetë. Pse letratyra, që është pa-raqitja e parë e njaj popullit mes valës së të tjerëvet, lëhet m'ansh, denigrohet, nuk lavrohet, bëhet lojë fëmijësh prej shi atij popull të cilit i pregatiti të qenut e vet, vetëqendrimit e soçem, mes popujvet të tjerë. E tue thanë popull ksojëhere e kam me po-pullin lexues, me at të libravet, pse masa e popullit, ajo që tekta ka fillue me rë në perpjekje me boten e libravet, ajo, si ngjanë të bota fëmijore e shtrës së abetares, ajo është e edhshume me le-xuëm e, pa faj të sajlin, lexon shka t'i epet, me dëshirë e me pa-fajë.

Nder në është tue ngja si tu ata zotniztë mesjetarë të periudhës së familjevet aristokratike që në Rromë stolisne shtëpijat e veta krejt kulla e bledua tue shkatruer monumentat e mermertë të vje-tersivet klasike për t'i bërë shkallë për kambët e veta. Ata veproj-shin ksoodret pse jetojshin në kohen e fill mbas shkatërrimit të bo-tës klasike. Ata ishin të «lodhun» e klasifikim!

Do na të: Tjeter është krajata e jonë!

Ne na mungon ende themeli: na mungon ai edukim fillestar kah letratyra e përgjithsisht hartet, ata të prirun kah bota e të të

bukurit e e të persosunit, gjë që s'rrjedh nga tjetër porse nga pa-mundësia shpesh herë e pacillueshme e përhapës së kulturës ndër në. E kta do kerkue prej mungesë të njetevet ma fillestare.

Mjeti ma i randomët i përhapës së kulturës ka qenë gjithmonë e gjithkahë shkrimi. Ndryshej shtypi s'do të shenjtote një datë re-volucionuese për hecjen ngadhënjimtare të njeriut kah përparimi. Pra shkrimi e shkolla si ndërmarrje njikrahi. Shdukja e analfabetizmes. Këtu të me falet nëse çela një croe, qi ka me ju dukë se del ja-shë argumentit që kemi marrë me shtjellue, due të tham permenda ket të metë e pengesë themeltare e landore për përparimin e jetës s'onë mendore përgjithsisht. E metë kryekreje.

Se si i do gjëtë të zgjidhun ksojë krajate nuk është rasa t'a shtjellomë kësaj here. Na e çekem porra, pse, s'ka dyshim, nuk mund të flitet për një edukim letrar e një divulgim të letratyrës, as për të kulturuem të njaj populli derësa ky popull qendron në perqindje të madhe në terrin e analfabetizmes. Kishte për të qenë si me pasë për ta shtij një qi ka za të mirë e, t'a zamë, edhe vesh muzikuer, fill e n'interpretimin e copavet të klasikëve të mu-zikës; një që nuk din të lexojë me notat e pentagramit L.

Derisa arsimi nuk i është dhanë randsieja e vet nga populli i ynë, na s'do të çuditemi edhe pse lavrimi shpirtnuer nuk ka qenë marrë ndonjherë me at të kuptuemit e randsisë që ka në vedvedi. Edhe sot mund të degjohet:

— Na jemë popull i vogel jemi të vorfen!

— G'na duhen në llaft, qi, të shkrueme mirë, na duhur asç të foluna ngelin llafe se llafe?!

— Na kemi nevojë për puntorë, për puntorët e krahit!

— Na rrojme me bukë kollekomoe; ku të k'pemi na me hart e kulturë? Ky është një luks që s'përtypet dot nga mambët e ndry-shkun nga e pangrana!

— Na jemi ende pa një gjuhë të përbashkët, pa një gramatikë sikush, pa një fjaluer të persosun e të m'ndhun k'q'ështëin e... sa e sa ankime ksoodret.

Natyrishë kështu arsyetohet kur të kulturuesit nuk ndiejnë por-si nevojë porse si luks, kur njeriut b' i kashetës b'u k'konde-nobet me kashoren e thatë, kurë përacija shpirtnore s'është e kah mburra e natyrëshme krejt njikrahe: kah argumentit i tij permir-simit përherë e ma të dukë q'është jetës e vet t'qore e kah një dritë sa ma diellore e shpirtit, atij s'është që me t'u lindun është i edshuem me dijte, me k'q'ue e me dalë.

Si përfundim i këtyrë mendësiaja ngelë realiteti i hidhun: na nuk kemi as një puntor si kush! Pse edhe puna e krahit, ajo ma e mundëshmjia, s'është fryt i del rromatire në vend të jetë ndërtoese kurë nuk është e vështirë e me m'ame nga një të gatuem i përparëshem rromatir. Rromatir është punë mekanike udhëzue nga ar-syeja, ndryshej është e zotë sa b'është m'arim mjeshtër!

Karakteristika ma e vështirë e popujvet të rij është sigurisht me ngarendë k'q'është m'arrituna nga popujt me kulturë shekullore. Dhe, zakonisht, kta popuj të ri j'u dalin me u kapë ma nalt, pse nuk kan pengesë të më lidhun për të shkrueme, e ka kan popujt me një të shkrueme të lashtë njikulture. Por në kta vrehet një e

metë e përgjithtë: kerkohet sidomos mirëqenia landore, të thuesh fizike, e mandej vullti perparimdashës i përshtatët kësaj.

Porse në botën t'one ka ngja se lavrimi menduer është mpi kan nji të dhanan kah mirëqenia landore e deshrue me ndoshta per shekuj e shekuj robnieje, e mirëqenia edhe kurë është arrijtë nuk ka pasë ngjyrë perparimdashëse, porse ka qenë mjet shburrnimi e të kapuri per materializim ma t'ulin.

Me nji shembull praktik secilli mund të kundrojë, si per kah salla si edhe kah cillsija, veperen letrare të Rilindjes e të kohëve të para të jetës s'onë Kombtare, e mund të shohi si është shumë ma nalt se kjo e ditvet t'ona. Derë teknikisht, tue shkicue më gjuhë të shkruimit menjherë mund të diktojme se në vend me perparue jemi shkuc tue mbetë mbapa. Ku me e lexue në ditë të sodit nji prozë të bukurisë s'afyne të Nolit e të t' Gjeçovit, nji poezi t'ambelsisë së Naimit asë të frymës burrnore të Fishtës, nji gjuhë aq të pastfer e ndertue krejt si mbas natyrës së trajtes s'onë si e gjejmë gjithkund ndër shkrimtarët t'onë të djehit? Athue letratyra e jonë është tue degenerue në nji gazetarizem? Athue mos vemi drejt nji plogtieje shpirtnore? Kah rrjedhë kta?

Ndoshta pse edhe nader në ka rrokje smundja e shekullit: ethja e rrekllamit dhe nxitimi. Porse tjetër është vullti vetëvëzës, t'a thomi motoruer, i Shekullit t'onë, e tjetër është nxitimi i ynë në çdo ndermarje, krye shkel-e-shkō, gja që nuk tregon dinamizem ngadhajves mbi kohen, vetija e modernitetit, porse ligëshi e rrjedhun nga nështrimi pasjonesh veltjake.

Kështu letratyra e jonë, pasqyrë e jetës s'onë mendore, ngelet ende problem per t'u zhvilloe.

Porse ky problem ndoshta mund të zgjidhet me nji veprim të shdrejtë: tue kerkue ma parë me formue as kryesisht me krijue boten lexuese se sa me t'a kerkue letratyres lavruet e nji harit të njimendët. Hartisti mund të lindi kudō, edhe më nji botë të ngushtë, të vorten, si kjo e jona: i mjafton q'i të jetë e pasun dhe e gjanë shpirtinist. Fishta ka lë në nji shtëpi katundi. Edison-i e ka lanë fjalë: «98% t'asajë q'i na thafson shpirtinist, janë pune e vetem 2% janë vetë genit!». Kurrëja s'na ndalon të punojmë. Mu kta është jetike per nji popull të vogël si jemi: konditë nder ma urgentet per të qendruem individual t'oin. Shka na pengon q'i ne per shtëpit-kulla të malsivet t'ona e të fshatrave, e më çardaqt e strukuna kafazillesh e të ndryeme nder avullijat e nalta të shtëpiave të qytetvet të mund gendrojnë në çdo shtëpi nji raft librash, q'i të reshi secillit perpjekje e menduesavet ma në shej të botës, njiheri me udhëheqsit e mendësise kombtare? Kurë në nji skaj Europe, mes të pyetje të Nordit, ma e vorfna kasolle, ndertue me trunget e lisavet, bri libravet të gjuhës së vet ka edhe kryeveprat e hueja të letratyres botnore; pse të mos ndodhi ksodoret edhe nader në?

Dopulli i ynë përgjithsisht, edhe ai që s'banon nder qytete, ka ande me u njoftë me punët e mdha, epet kah ciladō ndermarje q'i t'i hape synorin menduer, pse është i unëshem me ditje. Detyra e jonë pra t'a udhëzojmë, t'a nxisim ku të jetë nevoja e t'i a reshim të gjitha mjetet. Mjete të shumu nuk kemi, le të mos u kursejmë kto që kemi. Æht e kotë të bjerrim kohë tue pritë të lindi rryma

e rë, periudha e letratyres së ditvet t'ona, tue thanë se të Mdhajt e letratyres s'onë janë vetem per shkolla e ushtrime të rinis. Ma veper ndertimtare bajnë mes shumicës së popullit, tue u dvalgue, tue u vu në dukje, e tue i u shtjellue atësisë mendore të secillit Mjeshtër paraniqë. Pse bota lexuese mund të drejtohet udobisht kah pleiada e shkarravitesavet q'i janë të zakonëshem per çdo letratyre në kohë të luftes, kurë njerzimi merthye ngushticash landore të jetës sicellet kah harti vetem për të gjetë dërmim e zbavitje, e jo dhe aq me u knaqë me edukim e tij e me shakjetue me të shpirtinist.

Të ribotohet vargu i veprave të qe s'gjinën as kurrkahë në treg: çdo shtëpi arbore është turp të mos ketë auktoritë e pakë që ka letratyra e jonë. Kësaj inicijative duhet t'i ept preferenca, ndihma kryesore prej çdokujë.

Pse m'është dukë se jemi pernjimend tue shkuc kah rrokoll shpirtnuer at ditë kurë kam degjue vretjeën e nji të malsori që plot mllëf i a siellte njaj libershtis që s'kishte me i shitë nji kopje të «Lahuta e Malcis»: «t shka drejtin ke dalë me shitë atëherë? Pse nuk ndrrō zanatë?!».

Pse është mkat me ngël pa shesh lavrimi gjitha atë dhanan kah të shijuem e të bukurit, q'i është në vetë natyrën e popullit t'onë. Pra problemi mbetet: të formojmë boten lexuese tue e drejt shiejn e sajë kah harti i njimendët.

2.

Shikuem problemin në pikpamje të mungesavet shkaqeve e të metavet themelore. T'a kundrojmë tashti në prindin e botës letrare që kemi.

Në krye duhet të vrejme me kujdes t'at asht bota lexuese e jona e prandej çfarë rregullash të shlyt ma kah ban ndjekë, e mandej të siellni e të përtundojmë se duhet t'afllim per letratyren t'onë e shka duhet të kerkojmë prej kësaj. Pse letratyra si të gjitha hartet, tue gëzue at vetin askllavërit kah e cketat e botës q'i e rrethon e në të cillen zel fillë zhvillohet, sep se prep nga kjo lindë, nemose në mntatin e nalt fillues. Deshta të thom se megjithë hartisti i vartët prodhim vetejn nga nji shtyftje e paçansueshme e mbrndime, qe, detyron t'a shfaq q' frymzin, krejt si ky i flet: megjithë t'at bota lexuese do të jetë në gjendje t'a kuptojë artin e hartarit, ose lojë bāhet me kenë në gjendje. Per të qenë s'ila do t'i nçelëte atin të të gjitha rragnimev q'i, asç leterisija ma fjalë t'gjeshty u naltue në hart, gjithmōt e në çdo rreç, nga njera trofan e t'u ai dashamiri ma i aferm i muzarë q' qenë të jetë hartar.

Sikurse hartisti të njimendët per t'ngjanë të pengohet gjatë udhës së shpallim të veprit të vetin a kerkasat e shijuesvet; ashtu edhe kta, q'asa të qen rreçet frymzin, nuk kan per t'u influencue nga gjikime mbuzuesash të kësaj shijej kah harti. Por ma'and tjetër mbledhja nja drejt t'rrjetuemit të hartit ndryshon tek bota kundruese si mbas mllësue shpirtnuer të ma pak o ma shum t'edukuemit kah të bukurit o të knaqes në hart; detyra e nevoja

njherit e një kritikës udhëzuese e fllituese e botës lexuese, e, natyrisht, t'edukimit e kësaj kahi një hart i njëlëndët.

Per ket arsyë kritika e njëlëndët është shumë e vishtrirë e duhet të vijë vetem kurë andja e të shijumit të hecin paralelisht me t'fshurimet e të deshrucmt kah harti. David Hume, një studjues i ligjëvet të të shijumit, thotë: «Ndryshimi mes gjikimit e të ndiesisë është krejt i madh. Çdo ndiesi është e drejtë; pse ndiesija nuk i shiellet kurrëgjatë jashta vedit... Dorse jo të gjitha perçaktimet mendore janë njëllojz të drejta: pse kto i shiellen dëshakfejje që është jashta tyre... Mes njëmij opinjonesh që mund t'i kemi — mbi të njëjtat send — nga vehtë të ndryshme, nuk gjindet një, vetem një, që të jetë e vërtetë e e drejtë... Bukurija nuk është një cillsi e gjave në vedvdi: ajo është veten në shpirtin që e kundron; e seicilli shpirtë ndien o merr një bukuri të ndryshme. Pse ka shpirtin që shka zakonisht duket e shenttueme ata e perfillin per të bukur o anasjelltas. Seicilli mbledh ndiesitë e veta pa kerkue me të rrugllue ato të tjerëvet. Me kerkue një bukuri të vërtetë o shentimin e vërtetë është një ndermarrjeje e pa-fryt... kishite per të qenë si me kerkue me ju shmanjë fjalës s'urtë që thotë se është e kotë me i shtye më bisedë rreth shijejevet të setcillit...».

E para se të vëhemi me marrë e me shoshitë per s'afemi shkollen e kritikës moderne, e ma në fund me kundrum a kemi pasë a jo kritikë e si kjo është keqkuptue ma fort se me i kuptue ndër të, po më kandel me ju cillsue si kritika s'ka vlerë perpara hartit të vërtetë, nuk mund të nderhyjë n'asnjëmnyrë në fatin e vepres së hartit. Vrejtmë me Hume-n, si: «Do njëj Homer që kje pelqym n'Atinë e në Rromë, dymij vjet mbas admirohet ende në Paris e në Londer. Të gjitha ndrimet e vendeve, qeverijvet, besimëvet, gjuhëvet, nuk kanë qenë t'afë me i a terratisë luminë».

Misjoni i kritikës së njëlëndët pra: me da, si i thonë, shapin prej sheqerit, të bukurit prej të shenttueit. As e zoja me nderue e as e zoja me shgatruue, vetem me udhëzue, me drejtue të shijumit. Misjoni që nuk mund t'i besohet kurr reklamistavet të mirë dhe as polemistavet që kan veti të dermojnë me anen e fjalës, porse shpirtencvet ma të zgjedhun. Ata që prej të rysunit të pandamë me hart munden me dikutue vegini ma të prujtun të kti, edhe atohërë kurë kji struket në veshen e vorfen të njëj dorëshkrimi të harruam, ase në skuten mëshiruese të fages së tretë të ndoj gaze.

Kishite për të na qitë larg me pasë per t'u shtye në një të kundrum edhe kejë të shpejtë neper bungajet e shumkrabëshme të kritikës së hartit. Ndoshta kta, njëj tjetër, ka per të qenë një subjekt studiimi të veçantë. Kësajë herë t'na m'aftojë me persëritë shka Benedetto Croce, eksponenti ma i miri i trajtës ma së mbrame të kritikës, due të tham i kritikës esthetike, flet per të gjurmuent në hart, në kap, e l të *Breviari d'estetica*:

«As nga baza e kritikut-filozof-cillsues, as nga ata të thjeshtë e pranimit të pa joi të njëj hartit si hart mund të drejtohem në kundrimin e tij, porse mpështetun n'intuitë t'onen, n'ata të parët e kundrimit *jolës* (që na flet). Kritikët e filozofët mund të gabojnë pse perfaqesua, caktesa ase ndjekësa të disa *qellimeve* që i masin haria në jetë, porse nuk ka per të gabuem kurr që i vbas

knaqes së hartit të kerkojë ku është faji (mungesa e hartit) jo neper gojen e gjykatësve porse nga goja e vetë gabimit, *ex ore suo*! ». Dra mbassi simbass Croce-s harti një të pamë (visione) ose një *intuicion*, teorija e këtij, e pergjitheshit ajo e kritikës esthetike sjell një varg mohimesh kah trajtat e deritashme e të zakonshme të farëvet të kritikës kah harti. Porse mbassi ktu e kemi me kritikë, permenda Croce-n jo për të zanë bisedë rreth hartit, porse për t'u tregue se si do kundrum kji. Sidomos si gjehet gabimi ose mungesa e kti në prodhimin menduer t'onin: *Ex ore suo*!

Kështu që dy janë të metat e kritikës s'onë të deritashme:

1. Jemi tallë tue «bà kritikë» rreth punëve boshe e s' kemi menduem në misjonin e vërtetë të kritikës; e
2. Kemi kerkue ma tepër me kritikue se sa me prodhuem.

Me ket gjendje pa-vetëdije të botës sonë mendore, si analizue me fillim, çdo orvatje kritikë është posë se e kotë edhe e damshme.

E per shum arsye:

Dse kjo farë kritikë nuk ban tjetër porse të shtojnë të ftoftun e botës lexuese kah prodhimi i ynë: pse s'është kohë kritikë atohërë kurë prodhimi i hartit është pthueja se kurrja; e sidomos, pse kritika ner në, sikurse keqkuptohet që në fillim, nuk ushtrohet porse ner raste sporadike nga njofësia të vërtetë harti të cilvet vetun u pershatet kjo trajtë shprehjeje mendim.

Kritikë, polemikë, degame e shamatë: krejt njëj, shatëron të keshë pak «kurajo civile» per të u shpervjellë kundër kti o atij, fletorësh o rivlistash, nën emnin kritikë, shajë e shajë e xherria boren njëj tjetrit ma fort se diskuto, humluto, çanso e zberthe ç'është si i ka hieje botes menduese.

Kritika ksodoret vien sidomos per ata në munden me ba të pergojohen, e mue më duket se ka rra ad në këtë ndër në, si puna e manisë, së popolaritetit pat arritë me ture n'Angerit; kurë per me zenë permendë per një ditë, dy, tri, ose sa ma shpesh prej të gjitha fletorevet të botës ndokush s'pritet me ba e carifat ma kusacinalet e edhe me flue jeten e vjetër: per t'u përgjigje edhe për pak çasta prej botës mbas të që kush kurrëun kurrë ma të shumen s'din as shka është hart, të shentit, e u s'njët gjuhë as gramatikë të kësaj; po në perçitë si kritikë t'onë parqesin dukjen e atyne që nuk d'jnë në zotim për vjetër e t'u: lshohen per njëherë më shoshogjin, me kushta shkelje ma të shamesh personale, tue harrue kritik peshi shkabin në u lin i degama.

Natyrisht edhe kritikë e deritashme kan qenë rreth vogelsinash ase shpirt-utillitë të qenë palëve në nisen kritikë mes tynë: o pse do shka kjo fjalë *qenë n e t'u m'nd*, pse jo gegnishtja gjuhë zyrtare e jo të shjtja tue kemi d'parsi letrare» e «quo vadis letratyre shqipe», kush e hartoi në becin e kush jo, si të nda e si s'do në letratyra shqipe; dialektë bukura kto per të defrye lexuesat e pa punë sidomos at që njëfishin se sa me inadë versulesshin kritikët me kren, krejt pa dorca shpeshherë, por se jo kurr me një fryt per boren mendim t'onen.

Cilli eksponent i letrares s'onë u muer e u «kritikue» si

duhet, me zellë e me dukje shkencore akademike? Na kso drejtimi s'kemi por pak «essai-s» të botuam andej e këndej në trajtë vetem paraqitje se sa ndriquese.

Ku e kemi na, mbas pa vjetsh jetë Kombtare, një letratyre kritike nemose një tentativë të kësaj? At J. Rrota pat vu gurin e themelit: një liber që ka herë pritet të dalë i rishtypun (në pjesën e dytë). Papas Gaetano Petrofta u mundue me ba dishka të dejë për çmime akademish porse nuk na dha porse një grumbull bibliografije të pa farë kujdesi me cilluëm vizaret prej detritarvet, e, ma në fund, dy vllimet e Shkrinartit Shqiptar nisi pors tekst letratyre nuk dolën sikush as pors bleje anthologjije! Arsyja?

Ndoshta pse na pritojmë me ja hy punëve që lypin perpunim e maturi shkencore të njëmendët ndoshta pse na rrokëmi udobisht për pasion e drejtohem krah ndërhmjet e simpatijit? Po! Por edhe sidomos pse në botën e sonë t'lonen pak fort pririmi për të dashnue më kah harti.

(vijon).

Prof. Filip E. NDOCAJ

Në se un jam një magjistër e jam i mbushun me at shpirt projekt që ngjitet mbi majet ma të alta ndërmjet dy detesh;

ndërmjet së kaluemes e s'ardhshmes, si një rë e zezë, anmik i fushavet të përplueme nga vapa e i çdo gjaje që asht e todhun e nuk mundet as me vdekë as me jetue;

si një të që mban në përhini e vet l'errtë dritën li-ruese që ndër rrufenat thotë «po» e qeshë «po» ndër shkrep-timat projektet;

në se asht i lumtun kush asht i randë n'at mënyrë, duhet që un të mbës i varun për një kohë të gjatë mbi malet si ma e madhja stahi, si aj që duhet të ndezi një ditë dritën e s'ardhshmes!

Si do të mos e dojshe un përjetësinë e ma të bukuren e unazavet nusore, unazën e këthimit lamshuem?

Asnjë grue nuk kam gjete deri tash që të donte me pjellë me mue një djal përveç kësaj grueje që un dashunoj, pse un të due, o përjetësi!

Pse un të due, o përjetësi!

NIETZSCHE — Nga Kanga e Shtat Valuret

CH.
BAUDELAIRE

PASIONI I HARTIT

Me lanë mbas dorë pasionin e arsye, asht taman si me mbytë letratyren; me braktisë orvatjet e shoqnisë së ma-parsnme, kristiane e filosofike, asht një vet-vrasje, asht një mos-pranim i fuqis e i mjeteve të të përkryemit. Me u rrethue vetëm me ledhatimet e hartit fizik, don me thanë me krijue do munda të mdhaja humbjeje. Për një kohë të gjatë, nuk keni me mujtë me pa, me dashë, me ndie veç por të bukurin, asgja tjetër veç të së bukrës.

Do e marr fjalën në një veshtrim të ngushtë: bota nuk ka për të ju dukë atyne veçse në trajtën e saj materjale; sustat që e bájne me luejtë kan për të ndejë për kohë të gjatë të mshefuna.

Le të vijë një ditë feja e filozofija, sikur të shpërthyme prej gjamës së një të ndigjue tue lojë vashdimish të ngadhnjën e epshe, me ndjenja të përkdheluna për ditë, të kësaj sune që mmerueme, të ndezuna e të kndaguna prej objekteve të hartit, ka për tu ba ma fatziu i njerzve dhe ka me ba gjezë edhe të tjet. Kur ka me qenë dymdhetë vjeç ka për ti çue kohen mamisë së vet, e në qe se fuqija në delikt o në hart nuk ka për të ngitë mbi fatet e ulët, aj në moshën tridhetë vjeç ka për të ngitë mbarun në spital. Shpirti i tij, gjithmonë i shqesue dhe i pa-kndagun, shkon nëpër botë, nëpër këtë botë të banun e punue; shkon, tham, si një lavirë tue gerthitë: Plastikë, plastikë! Plastikë! — Ijo fjalë e tmershme më përqethë shtat — plastikë e ka humatose, e me gjithate aj nuk mund të etojë për kë helm. Aj ka zbuc prej zemre arsye, e, për një nësim me mbi, arsyeja që ndigjon me hy përsëri në të. E ma e pata e keqe që mund të vijë asht që natyra ta therrasi egersisht në të. Në të vërtetë do asht ligja e jetës: që, kush nuk pëlqen njëjtë e dhunat të pors së ndershme, do të posjë pa tjetër andej e mmerueme të vet.

Mkati që ferrin në vet, e për një t'ho herë pas here dhimbjes e shpirtit: shkëlqë e mundshme rrethela.

Nevojë e vertetë e mija të gjith shka me të vërtetë lypet të dashnuehet, të njohet kësaj qana kan për të qenë për të panjofituna. I mashtruem prej ankës së tij të mundshme, ka me dashë me mashtrun e me mashtrun edhe tjetër. Nuk ka me mejtue për na-

nen e vet, për mamicen e vet; ka me ba prisha-qejfë miqt e vet, ose nuk ka për ti dashtë *veçse për traften e tyne*; gruen e tij, në qe se ka ndonji, ka me e përbuzë e ka me e ba me vuetjë.

Shija e pa kufi e trajtës çon në shregullime të bindshme e të panjohura: të thithun prej pasionit t'egër për të buken, të përqeshunt, të çmueshmit, — mbasi në kto ka grada — zhduken parimet e të drejtës e të vërtetës. Pasioni përvlues i hartit është një kankër që përpinë at çka mbetë; e, sikur mos qenia e plotë e të drejtës e të vërtetës në hart është baras me mos qenien e hartit: njeriu, i tanë, humbet; specializimi i tepruem ndaj një fakulteti të çon në asgjë. I kuptoj fare mirë furitë e ikonë-thyesve e të myslimanëve kundër fegureve, pohoj gjithashtu të gjitha shpirt-bremjet e Shën Agostinit mbi andjen e tepruem të syve. Dami është kaq i madh sa që un e fali të hijekunt e objektit: të trenuemt e hartit është e barabartë me abuzimin e shpirtit. Krijimi i njenes prej ktyne dy supremacinave gjinikon marrinë, egërsimin e zemërs e një krenari e egoizëm, të pa masë. Kujtohem se një herë kam ndij tue thanë prej një artisti qesharak të cillit i kishin dhanë një parë false: e ruej me i a dhanë ndonji të vorfni. Aj i pa-shpirt ndiente një andje të madhe me mashturë të vorfni e njëkohsisht me u gëzue për bamirsin e lëmoshës. Kam ndij një tjetër tue thanë: pse pra të vorfnit, për me lypë lmoshë, nuk veshin dorca? Kishin me u pasunue. E një tjetër: mos i jep kurrnjisend filanit: është i veshun keq; zhelet që ka veshë nuk i kan hije.

E mos të merren për guga kto gjana: ata çka goja msohet me thanë, zemra msohet me besue.

Përkth.: T. R. A.

Un pashë në Firenze njënin që ndërsa ngrehte mbas vedit pors kal a mushkë, simbas zakonit t' atjeshëm, një qorr mbushë me sende, shkante me krenari fort të madhe tue bërtitë e tue urdhruue njerzët t' i bajshin vend, e m' u duk shembulli i shum tjerret që shkojnë plot madhësiat, tue shë të tjerët, për arsyena jo fort të ndryshme prej asaj që i epte aq krenari atij, due me thanë me ngrehë një qorr.

LEOPARDI — *Mendime*

erna erna

a i ndin?
rrshqasin mes gjethësh
të lagun
nepër rruga t' heshtuna
me kangë të grisuna
me lotë të ftohtë

tjetër asht e nesërmja
e tjerë janë hapat
e ngjyrat
nuk di se cilat

erna erna

mikeshë
a s' i ndigjon?
janë tinguj
që zgërdhohen me mue e ty
janë tinguj t' marrë:
asht koha

të due kohë
rrashten e frigë me
tanden me rreke
digjem
me krahtë m' i të m' i të
me duertë e mija t' ngjitha
me t' arrye varën
e dhesime

mikeshë
hesht e m' i
a nuk t' ngjajnë kë erna
si qorra flatra

kë asht jeta
q' t' peshon
qot q' dila e zbota
e mbi duetë
e djetë una

HESPERUS

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Trokiti dera e klasës e hyri mbrenda Marku disi i druajtur për vonesën; përshëndeti mësuesin e shokët e vet edhe qëndroi si i gozhduar në këmbë dyke pritur urdhërin për të ndenjur.

Marku, djale shtatë vjeçar e nxënës në rendin e parë, ishte veshur me një xhamadan t'rruar për më së nënë të mbante një këmbë të gjatë palë-palë të zhubrosura, leckat-lecka edhe tërë baltë, ndërsa të mbathurat e gjëra i shtriheshin deri te këmbët e zbatuara e të forcuara përposhtë si themra shqerke. Në qafë mbante qesën e çpuar të librave, me një dorë shtrëngonte shaminë e ushqimin e drekës edhe me tjetrën qelshen e bardhë-e tymosur. Pikat e shiut i kullonin nëpër robet e gjatë fytyrës verdhacake edhe çëk-çëk i dridheshin nofullat. Herë-herë më vështronte mua me bishtin e syrit edhe bënte sikur t'i pëshpëriste diçka në vesh shokut më t'afërmë.

— Dse ardhë kaqë vonë, Mark? — e pyeti mësuesi. Ay mblo-dhi supet, tundi kryet edhe kafshoi buzët pa u-përgjegjur. Unë i u-afrova:

— E, Mark, qënke lagur shumë! Pastaj edhe zbatuar në këtë kohë kaqe të keqe? — i foli ëmbël. Da m'u-përgjegjur as mua, m'i hodhi sytë e vet të vegjël e përmes të parit dukej xixëllim i njëj mendërie shumë të hollë. M'u-duk sikur më magjepsi aty-për-aty: Rrobet e mija të leckosura, këmbët e zbatuara edhe pikat e shiut mund t'i flasin vetë! — më ngjau sikur mendoi me vet-vetë.

— A ke turp të më përgjegjesh, Mark? Edhe unë jam mësues i kurse mësuesi i yt. Fol-më, pra — e nxita për sëdyfi dyke e le-dhatuar mbi kaqirubën e flokut, që i varej mbi ball si tufë mën-dafshi.

Jam nisur shpejt, Zotri, por binte shumë shi dhe me zi ka-lohej nga lluca dhe nga urrat! — m'u-përgjegji.

— Lluca dhe urrat! — pëshpëriti edhe një shok i tij i ndenjur.

— A e ke larg shtëpinë, Mark?

— Besa larg, mjaft larg: Ja andej mb'atë anë atyre kodrave! — më fliste dyke më tërëguar drejtimin e banesës me gjishtin e do-rës së vogël e të thatë.

— Sa kohë e bën rrugën gjër në shkollë?

— Si të jetë koha, zotri: Kur është koha e mirë e bëj edhe për dy orë; por si sot, besa edhe për tri, me zi që kam ardhur!

— Aqë fort larg e paske shpërit, Mark?

— Po, po, Zotëri, larg, shumë larg. Pastaj llucë, urra e baltë

ka plot! — shtoi më një vështrim tjetër, sikur po më lypte më-shirë.

— Po këtë shami me se e ke?

— Këtu kam drekën, Zotëri! — dhe unji sytë.

Nuk e zgjata më shumë: me lejën e mësuesit Marku ndenji në bangën e vet edhe rregulloi librat, qelshen edhe ushqimin e drekës. Sakaqë u-cloth pa u-ngrohur edhe pa i ndruar robet e bëra qull. Përqëndroi vemendjen me interes në mësimin edhe mudo-hej të dallohej nga shokët me përgjigje të shpeshta. Herë-herë kur ngatëronte fijen e mendimit, kafshonte buzët dhe ulej i turpëruar dyke më vështruar me bishtin e syrit.

Në kohën e mesditës shiu kishte pushuar edhe një djell i ngohtë e ëmbëlsoi natyrën malësore të Kthellës. Nxënësit u-cpëndanë nëpër lëndinat e nëpër mexhdat për të ngrënë drekën. E pashtë edhe Markun të ndenjur vetëm te një çip. I vajta pranë edhe ndenja përbrji tij. Ay sëpari u-skuq, pastaj vuri buzën në gas edhe më vësh-trioi me habi. Dëpara kishte shtruar shaminë e kuqe edhe mbi të kishte një copë të madhe bukë-misir.

— Ç'po bën, Mark? — e pyeta.

— Ja, po ha bukë, Zotëri — m'u përgjegji. — A urdhëroni të hamë? — shtoi pastaj disi i druajtur.

Unë mbeta gojë-hapur: Malsori i vogël më foli po me atë gjakftohësi e më ftoi për drekë po me atë buajari, me të cilën më kishte ftuar një natë më parë në kullën e vet një malësor shta-tëdhjetë vjeçar, që nuk ishte larguar kurrë nga atë shpëpa.

Faleminderit, Mark — i thashë, kurse ai më zgjati një pjesë mjaft të madhe të bukës. Kur fillova të ha edhe unë bashkë me të, atij i qeshi buza edhe nëpër syt e tij flakëronte një këna-qësi e gëzim i math. Me uri e me shije të mëdha bluannte kafshoren e bukës së misrit me dhëmbët e veta të bardha si ajlet e projevët që i kalonte çdo ditë. Aty-këtu i bëra dua lehdime e mburje e sakaqë Marku e ndjeu veshin të lidhur me shushë me mua. Das pak mbi lëndinën kuvendonin të dy bashkë si miqtë e jetës: Më ar-gonte shtëpinë e vet: Ja andej përtej katër kodrave duket si pikë e bardhë një kullë. Atje banont Marku. Dhe is projevë një shkrep-pa, që duhej kaluar ndërmjet atyre kodrave për të arritur gjër te kulla e vet. Në shtëpi kishte ndëriri një vlla në këmbë të vogël, një motër më të madhe, njëzotë dule me të ëmbëlshme shqerka, një qen, një macë edhe katër lula me të ëmbëlshme shqerka, që e zgjonte Markun çdo mëngjes nga gjumi. Me nusen luante shumë në dimër, por edhe e merrte shpesh mirë, sidomos kur e gërvishte ajo, kur i pëlqente këtu i merrte pas mustaqet. Tani beharit më shpesh luante me sgrat, që shinin aqë të dashura e t'urtë sa ay vetë. Muron, — e quante qenin, — e quante fort, por edhe me atë e kishte prishë pak para ashtë gjëra. E quante fort, por edhe me atë hante bukë m'ujja, me u e kishte përshqur papandehur pas bi-shfit n' aqë fort sa që ai, kur e pa-dy, e kishte kafshuar mu në dorë e m'atë! — i thashë mirë Marku, por me gjithë këtë ka shpeshë rregulloj me të mbassi ja ruan mirë berrat. Nga pulat kishte mbledhur mjaft vezë, por i ruanin për Dashkët. Po, për Dashkët do t'i hanin, e atë ditë edhe Marku do të vishej me robet e reja edhe do të mbathe opingat prej llastiku, që ja ki-

shte premtuar t'ia blinte i ati. Atëhere ta shihnje Markun: do të dukej si Kralj! — si ma pohonte vetë. Në shkollë vinte me gëzim; shokët i donte të gjithë edhe mësuesin e vet e adhuronte se ishte i math, shumë i math; më i math edhe se i ati, edhe se xhaja i vet! Në fillim i vinte pak rëndë, pse nuk dinte asgjë, por tani oh-oh!-tani din të shkruajë emrin e tij, të mësuesit, të nënës, të babës, të vllajt edhe të shumë shokëve: medje të gjitha këto i shkruante shumë më bukur edhe se axhën e vet, që kishte qënë pesë vjet xhandar. Kur të ritej i pëlqente të bëhej njeri i math si mësuesi, por donte t'i shtonte edhe delet në njëqind krerë n' ashtu si Prengu. Kur i u luta që të më këndonte një këngë vënce, ay nuk kundërshtoi. Edhe këngën e kanë bujari. Mbështeti fytyrën mbi pëllëmbën e djathtë të dorës, bryllin mbi njerin gju edhe ia nisi:

*Or Kolec, Kolec i zi,
Ç'ka vajt nami në shtat Kralji;
N' shtat Kralji, n' shtat Avropa,
Sul Kolecin s'e bā toka!....*

Zëri, sëpari i vakët, po zhvillohej me hove-hove edhe jehona e ashpër çpërndahej me aqë fuqi, thua se edhe malet e kodrat e panurmëta të Kthellës e të Matit po luanin nga vëndi dhe jepnin kushtimin e trimërisë së rë.

Me zërin e fortë e me kuvendimin e stërhollë pasqyronte gënjë virgjër e të shtypur të malësorit t'onë edhe shlyhej myku i zellit e i vullnetit me udhëtimin aqë të lodhëshëm, që duhej të bënte çdo ditë për t'ardhur në shkollë përmes shiut e borës, llucës e murrllanit.

U-kënaq fort, kur e përgëzova për këngën e bukur, por.... përsëri baltë, llucë e ujra ishte rruga e tij!

A nuk ke ndonjë shok që të vish bashkë me të, që nga kulla gjer në shkollë? — e pyeta me të ardhur keq.

— Kam edhe Dodën, — m'u përgjigj — por ay sot është i sëmurë. Dje, dyke u-kthyer nga shkolla, rrugës ramë më një pëllg. Aty na qenkeshe një gurr i math e Doda u-godit keq në gju. Sot nuk lante dot nga vëndi. Kisha edhe Palin, por ka dy javë, që është i sëmurë. E pasë die në kullë të vet: ishte bërë, aman o Zot, dyll-dyill i verdhë! Kollitej *khu-khu!* edhe thëriste pa pushim: *Nënë, oh, nënë, oh!* Kur më pa mua, Pali i shkretë qau. Qava edhe unë bashkë me të. E dua Palin fort, se është më i math se unë edhe kur ktheheshim në kullë më shtrëngonte mirë për dore se mos rrëzoheja; shumë herë më ka mbajtur edhe kalibiq, kur lodhesha rrugës a kur kishin projekt shumë ujë. Tani jam vetëm, fare vetëm!..

Marku heshti, heshti edhe i hodhi syt me trishtim andej nga Kulla e vet e fët e fët përshkoi me mënd kodrat e lartëra, pyjet e errëta, projekt e rrepinëshme edhe pëllgjet tërë llucë e ujra, që duhet t'i kalonte mbas dreke përsëri me mundim, përsëri zbatuar e zhveshur, përsëri i urtuar, përsëri vetëm!..

SI SPASSE

SHKODRA

I

O Shkoder, pralle e lashtë e pakufishme,
ku fiken shekujt tue t'kendue të djepi,
mandej te vorri, kangën e lavdishme
perandore të shoitup heu sa shkrepit!

Kur delshin nga liqeni i qarte anizat
t'lehta pors i nga cerdhia zogit e ujit!
Valvitej flamuri mbi t'arta shtizat
e larga pushteti i yt i shkonte t'huejti!

O nanë ilire! Hyjnore si Zane
ujnash ishte Rozafa atherë kur gjin
muroi pa shum ankime përmbi kodrat!

E qumshti e gjaku përniheri shi
themelet tua! për lumnin, o Shkoder,
e kshjtjellit ngrehun mbi qin zëmër t'me!

II

O vala e Drenit ti madh q' tregëna
t'asaj qi Zote qe mbi shoqet e smit,
tregë sa gjaku i ngj' valat e shira
nder at'at e porsituna e sa trona

q' t'ensh u-vokullis, nga dëshira
t'lidisur q' deshten trojet tona
me p'kunj e qortëshem brodh jehona
anash gjith d'ha prej malevet të lira!

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MIRIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Prej gjinit t' Ohrit ku Sentona kishte
banesat e nënujshme e te liqeni
tjetër ku Galateja erdh nga Heleni

djepin për me i kerkue Yllit ferishte,
prej lugjivet t' Metojës ku e amshueme
rrin bora e i ep ushqim lumit binjak,

o Drin, ndër valat tua brohorija
e mbarë një fisi ndalej kur lavdija
shkelqei te Rozofati përmi prak!

III

Ma vonë ma vonë t' u-turbullue ty uji,
kur vala e jote baji lundra t' reja,
kur përmbi altarin e atdheut i hueji
dhunoi nën thëmër cka shëjtneue pat beja.

O vaj! E kot kunorë, o Shkodër, t' hishme
t' endin ty malet kur jetim asht djepi
qi pat përkundun fatet e lavdishme,
kur cveshun gjithsh asht lari i yt e plepi!

E sot, sot cka teproi nga fara e mocme?
Sot koha e jote e meritueshme asht nata:
mundesh me qà pa droje se korite!

Për ty vajton liqeni e Buena e ngrata
e ledhet tua, o Shkodër, vorret tua,
shpoti e hidhun e namit t' nji dite!

Arabi PIPA

F I L O S O F I

«PHILOSOPHIA PERENNIS»

Mbi Taletin, atin e filsofis greke, kallzojnë një anekdotë të kan-
dashme. Taleti, qi ishte njëkohësisht astronom i përmendun, po
ecte një ditë fushavet, me kohën nalt, tue shikue qiellin se mos gjente
ndonji hyll qi i duhej. E ashtu si po ecte nuk pau një gropë me
uj përpara tij dhe rà mbrendë. Qilloi aty një katundare e shkathtë
e cila e njihite Taletin. Qeshi shum kur pau filsofin n'at gjendje
e sigurisht eene e talli dopak. Historia nuk hjen fjalet e saja. Por
këto mund t'i marri me mend gjithkush: «Ç' doli për ty, o filo-
sof, qi kërkon me zbulue të mshehtat e qiejvet, kur nuk din me
ecë mbi dhë! Apor kjo qenka filsofija: me gjetë hyj ditën për
diell e me u-rëzue ndër gropa uji prej kah nuk mundesh me dalë
pa të dhanë dorë katundarja qi të tallë?»

Por filsofija — tue vijue bisedën me të tallun — mund të
përgjigjet nga ana e vet: «Ju më paditni me të padrejtë! Taleti qi
rrezohet në gropë tue shikue qiellin, nuk asht me muc, asht me
Shkencën! Dse ngatroni astronomin me filsofin? Taleti fillof, aj
të cilit un i kam rrëitë të gusha mjekrën e gjatë e të gjatë qi ju
nderoni, asht tjetër: aj asht Taleti «i urtë», Taleti «i dijtun», njëni
prej shtatë të dijtunvet të Greqisë; prej atyne të dijtunvet qi di-
shin me dhanë shum këshilla t'urta e me qeveritë ndihmet edhe
shtetin e tyne.

Filsofija, përnjimend, nuk asht vetëm teori e thare e stërho-
lueme, si kujtohet mjaft shpesh. Me bā filsofi nuk ean me thanë
me u-ndë ndër rë o sipër rësh, vjerrun në ndonji shpotë, tue u-
mundue me zgjidhë çashtje qi as nuk janë dopak! Talia e Aristot-
anit mbi Sokratin nuk ishte e drejtë. Sokrati q' vetë kundërshtar
i sofistave — por mos të harrojmë se sofistat janë një grup të
randisshëm në historinë e filsofis greke. Dhe, kur dhi koha, diji me
bā një vdekje qi historia ka me përmendë gjithmonë si ma të nalt-
tin shembull të dinjitetit njerënor.

Filsofija asht pra edhe ajo «më eue» e jetës siqi na duhet me
doemos për mbarrëvajtjen e jetës sonë shoqërore. Me se gjithmonë
ajo nuk na mëson me shembujllin e vetë sacerdotëve të saj, si te
Sokrati, gjithmonë e ka nënën e të drejtën kah punët njerëzore,
për me dallue ndër të të mirat e të këqijtë, për me kshillue dhe
me qortue.

Kush ka hy sa dopak në republikën e filsofis, din se ajo ka
dy sy, për dritë e ndriçim të jetës: anën teorike dhe anën
praktike. Njihet me njoftë, manë, «me punue». Me njoftë gja-
nat, ndër të gjitha gjërat e tyte, me njoftë vëhten, tjerët, natyrën
mbarë. Me gjetë të vërtetën dhe mbasi t'a kemi gjetë, me u-or-
vatë me e zbatue.

Por cilat janë tash gjatë qi duhet të njohim? Sa gjana ka

bota na nuk mund t'i njehim, jo ma t'i njohim. Prandëj do të mundohemi me i radhitur këto gjana ndër fusha të caktueme, simbas gllinis së tyre. Kët barrë të radhites e të rendimit e ka shkëna. Dhe shkëna ndahet atëherë ndër shkëncat e ndryshme q' «specializohen» në njohjen e një rendi gjanash. Të shumta janë llojet e shkëncave q' kështu dalin. Dor mendja, së cilës i pëlqen me theksue gjithë mja tepër, tue përshli sa ma shumë me sa ma pak kuptime, dallon se bota mund të studiohet ma lehtë në këto mënyrë: njeriu nga njera anë dhe mbas natyra n'anë tjetër. Ky dallim është i arsyeshëm nse tekembrazja natyra nuk do të mund të njihet jo po të mos ishte njeriu, po të mos ishte mendja, shpirti i tij.

Psikologjia, sociologjia dhe historia janë «shkencat e njeriut». Psikologjia vren shpirtin e njeriut dhe shënon pamjet ndër të cilat a'oj çfaqet, q' nga çrresinat e instinktit deri në dritën e arsyetit. Sociologjia ndalet mbi jetën në shoqni, tue plotëse përfundimet e psikologjia; pse, dihet, për me njohje mirë njeriun nuk mjafton me e studue atë mbrenda vehtes por edhe në shoqni, në lidhje me tjetrët. Dhe historia, ma në fund, regjistron punët e njerzvet si janë zhvillue gjatë kohës, tue u-orvatë me gjetë edhe shkakun e ngjarjevet.

Dor kur kemi mbrijtë deri këtu a jemi të knaquin, a jemi të sigurtë se njohim të gjitha gjanat? Kemi njohje edhe mendjen q' njeh të gjitha tjerat. Çka duem ma tepër? Dor na kujtohet se tue b' psikologji kemi vretjtë se mendja e jonë nuk ishte ajo objektive, aq e pagabueshme. Dhe atëherë lindë dyshimi: po sikur kjo mendja e jonë të mos jetë aj themel i sigurtë mbi të cilin kemi mbështetë gjithë shkëncën, tonë? Mendja është i vetmi mjet i yni për me njohje. Po çka dijimë na sa mundet me njohje ajo prej realitetit? Kemi përdorë për me matë një vegël precisionin e së cilës na nuk mund t'a masim derisa nuk e njohim mirë!

Kritika e njohjes q' lindë në këto mënyrë është diçka tutje shkëncës: është fillosofi. Mos të kujtohet se ky problem, problemi epistemologjik, është i kotë. Nuk është ajo fillosofia q' e vendosë kët problem: është vetë shkëna, q' lypë arsyen e ekzistencës së vet, dhe e lypë nga fillosofia, e vetmja q' mund të frymëzojë besim. Mjafton me hjedhë një sy mbi gjendjen e shkëncës moderne për me kuptue se problemi epistemologjik është një kërkesë urgjente në vetëdijjen e çdo shkëncëtarit. Kritika e shkëncës postulon vetvetiu kritikën e njohjes.

Problemi filosofik i njohjes rrjedh pra nga vetë psikologjia. Por kështu, problemi tjetër i fillosofis, a'oj punës a i veprimt, rrjedh nga sociologjia. Sociologjia është shkëna q' merret me studimin e institutëve shoqnore, dhe, si pasojë, me vlerat etike të gruvevet shoqnore, q' nga familja e deri të shteti internacionalist. Dor sociologjia ka përshkruë njohje të jetës në shoqni, nuk mund të mos i vëjë vehtes pyetje si këto: cila trajtë shoqnije është ma e mira? cilat janë vlerat etike q' duhen respektue dhe cilat ato q' duhen lanë? Në çfarë marrëdhënjë duhet të jetojë individi me shoqni? Dhe, tekembrazja, çka duhet dhe kuj duhet t'i besojë?

Detyra dhe e drejta, shteti, e mira dhe e keqja, qëllimi i jetës, lumnia, Zoti: q' cilat janë tash çastjet q' duhen zhvillue. Kur hyjmë ndër këto, kemi shkapërcye sociologjin: jemi prap në fillosofi. Jemi

ndër elementat q' e bajnë në mudshme jetën në shoqni. Vlerën e ktyne elementavet nuk mund t'a api veçse fillosofi. Aj është ligjvuesi i epër q' cakton drejtëtim ndër të cilat duhet të zhvillohet njerëzimi. Sociologu thotë: «Kështu është». Fillosofi moralist thotë: «Kështu duhet të jetë!» I pari përshkruen e përmbledh fakte të jetës së jetueme dhe orvatet me nxjerrë andej ndonji rrëgull sjelljeje. I dyti, i udhëhequn prej një intuitë të thellë morale q' i ka horizontet në një t'ardhshme ideale, shpikë norma q' të vlejën përjetë.

Prandëj ndërë Shkëna është shkëncë e faktevet, Fillosofia është shkëncë e vleravet. Shkëna përshkruen, Fillosofia vendosë e krijon. Çdo shkëncë është e kufizueme në kompetencën e vet. Fillosofia është Gjyqtare. Gjyqtare mbi të gjitha e pra edhe mbi themet e shkëncës.

Kët dinjtet fillosofia e metr nga gjanësija e vështrimit të saj, në kohë e në hapinë. Ajo mundohet me përshli gjithë universin në një kuptim njisuer ku aj të duket logjikisht i përligjun. Kështu, tërthuer llojevet të panjehuna të fenomenavet, ajo rreket me diktuë elementin esencjal q' është në fund të çdo fenomeni. Dhe në rrjedhjen fatale të gjanavet natyrore, në ritmin e kalimit të tyre, ajo gjen parimin e jetës dhe të mshtetën e qenjes. Generalitet e permanencë, janë dy karakteret e doemosdoshme të fillosofis.

Fillosofia ven në qendër njeriun dhe e gjykon botën në marrëdhënjë me të. Ajo i flet për s'afërimi dëshiravet dhe qëllimevet njerzore. Këndë humaniteti i saj. Shkëna disa herë mund të ketë një horizont ma të gjanë vegëim. Astronomi matë hyjt e diellit si rruzuj të vogël, të shpërdamë si për lojë në një fushë të hapë. Soditë orbitat e tyre prej një fronti q' duket se rrin sipër dhe, të në pastë edhe pak ndjenjë artistit, arrin me ndigjue me lodën e lëvizjes së tyre. Admironjë thellësisht kët pushtet të jashtë konsëhm, gati mbijnjerzvet të shkëncës. Dor e ndijmë vehten gëzimeve të tërëhëkun nga fjala e fillosofis q' trokët te zemra e çonë, tue prëe simbas rasës shpresë e ngushllim.

Dor fillosofia nuk gjykon vetëm njohjen dhe veprimin. Dërveç shkëncës e moralit me çka mvarret me t'atë, kjo edhe dy fusha tjera të pamvaruna ku çfaqet shpirti: artë dhe feja. Njeriu nuk qindron gjithmonë para realitetit për me e njohje, por për me eprue mbi të. Arti lindë nga një tjetër njohje e realitetit: nga fatia, zija rreth tij. I pëlqen shpirtit «me ndi të realitetit, me ndigjue tingujt e gjanavet në vehten e vet, me eknagë të araqitë natyrën simbas mënyrës së vet, tue i lënë shesh të t'atë fantazisë krijuese. Dor disa herë një ndjenjë me e gishme me e misërtme, e lidhë njeriun me Natyrën. Përpara saj aj halet, t'frygjet. «Heshtja e amshueme e atyne haletavet para të më turrë» thonte Pascal-i. Kjo ndjenjë e veçantë, diçka shpresë e diçka trëgë, është besimi q' përfiton fen. Me anë të fës shpirti lidhet ngusht me Zotin tue mbështetë në të arsyen e qenjes së vet.

Tue përmi këto: kate, janë fusha e ndryshme ndër të cilat çfaqet shpirti, shkëncë e moral, artë e fe. Fillosofia është mendimi kritik mbi këto, është areja q' kërkim me i kuptue dhe me u dhënë vlerë. Logjika e fillosofis është eke e teologjis, kto janë katër degët e mbudhja në të cilat u labet fillosofia.

Tash shifë q'atash sa i drejtë është paditja q' i bahet filo-

sofis, si t'ishte ajo e kotë e punëboshe. Shpirtënt e hollë kan ndi gjithmonë para saj një respekt të thellë që shkon deri n'adhurim. Ndoshta poezia është ma e dashun, shkenca ma e dobishme, politika ma popullore. Por filozofia është përherë ma e nderueshme. I shmangun nga znuma e botës por i lidhun me mendim me fatet e njerëzis, filozofi qindron në kandin e vet, hijerandë e i qetë, por edhe i butë e i përvujtë, i knaqun në vetvethe, i lumtun nga andjet e holla të mendjes që bota nuk mund t'i kuptojë. Por dikush gjindet qi i kupton dhe atëherë ja ka lakmi. E ky dikush mund të jetë — gjë për t'habitë njimend, kaq e jashtzakonshme është rasa — edhe ndonji Aleksandër qi ndalet para një Diogeni e thotë me bindje: «Do të mos isha Aleksandër do të dojshe me qenë Diogen!» Dinjiteti i rrallë i një pune që shkon tue dhanë fryt gatë shekujvet. Qortim i ambël i urtis njerëzore për me kërkue në jetë ato vlera që do të mbesin të tilla gjatë kohës e përtej kohës.

«Philosophia perennis!»

Dr. A. YMERATI

347.

Njeriu nuk është vetë një kallam, ma i ligshiti që gjindet në natyrë; por është një kallam që mendon. Nuk është nevoja që mbarë gjithësisja t'armatoset për me e shtypë; mjafton një frymë, një pikë uji me e mbytë. Por edhe po t'a shtypte mbarë gjithësisja, njeriu do t'ishte prap se prap ma fisnik se ajo që e mbytë, pse af e din se vdes, dhe se pushtetin që ka gjithësisja mbi të, gjithësisja nuk e din. — Gjithë dinjiteti i ynë qindron pra të mendimi; kjo është rruga e ngritjes sonë, jo koha e kapsina, që na nuk mund të rrokim. Të kërkojmë, pra, me mendue mirë; ky është parimi i moralit.

348.

Jo në hapsinë, por në një disiplinë të mirë të mendimit, duhet t'a kërkoj dinjitetin t'im. Zotnimi i tokave nuk do të mësoi kurrësi përjtin; dhe sa për hapsinë, gjithësisja më përshin e më përpin si një pikë; me mendimin, un e ripër-fshij atë.

PASCAL — Mendime

SHKENCË

RREZATIMI KOZMIK

Në vitin 1912 V. F. Hess zbuloi se një rrezatim misterioz bie nga hapësira kozmike mbi Tokë. Që atëhere e tchu i u kshuun këtij fenomeni kërkime të shumtë. Hapat e parë qenë, si nga hera. të ngadalshëm: ende në vitin 1921 fizikantë të lartë venin në dyshim qenien e këtij fenomeni. Dhe me të vërtetë është fjala për një rrezatim që i u shpëton jo vetëm syve, po edhe veglave fizike të zakonshme. Vetëm me mjete eksperimentale të stërthollë, të pikup për studimin e radioaktivitetit, (sikundër oda e Wilson-it) mund të vihet në dukje me siguri qenia e këtij fenomeni si edhe t'i bëhet një analizë e kujdesëshme.

Sa më shumë kanë përpunuar kërkimet, aq më i math është bërë numuri i pikë pyetjeve të mbetura pa përgjigje, po aq më e madhe është bërë tërheqja që shoqëron sqarimin e këtij fe-

Problemat e mbështet të fizikës po vijnë, në kohat e fundit, tue marrë gjithnji ma tepër një vështrim filozofik. Teoritë e Einstein-it dhe të Planck-ut prjnë një revolucion të përgjithshëm në fushën e kërkimeve shkencore, e para në botën e makrokozmit dhe e dyta natë të mikrokozmit. Dhe teorija e të e quantave u hapi dyert, por të parën herë gjatë historisë shkencore, te-zavet ma guximtare që pranojnë indeterminizmin në botën atomike dhe, për rrjedhim, mohojnë vlefshëmënin e plotë t'atij parimi të shkencës (kausalitetit) që ka qenë, prej Aristotelit deri në ditët tona, themel i të gjitha shkencave. Fenomena të rij u-zbuluen dhe problema të rij u-botë në këto mënyrë. Feno-meni i rrezatimit kozmik nuk ka lidhje të drejtpërdrejt me teorinë e masipërme. Por është e dobishme me vërtetë se vëzhgimet mbi të, misun nga konstatime theksit eksperimentale, vijnë ndër përfundime të njaj me ato të këtyre teoritëve. Kto përfundime dishmojnë se llanda, ndër aplikat e saja, do të holla, një gjithnji tue ndërrue fëtyrë e tue v-këmbë p'etë.

Konflikti mes lëndës dhe rrezatimit energjetik po përtholon në fa-vor të dytët. Jeans arrinë me theks se llanda nuk është tjetër veçse energji e ngrime.

Që nga Demokriti e deri te atëra e deri te tashmë, zotnë e pakon-testueshme doktrina materie dhe imbas e kësaj atomi linte njësjja e pandash-me, elementi origjinal i ndos. Atomizmin, si provë përkundrazi se atomi, jo vetëm ishte i ndashëm, por edhe pamatshëm me rreprozetitin e duhum shkenc-uer. Modeli i Bohrit, simbas të cilit atomi është si një sistem dielluer, me një bërthamë qendrore rrethun së cilës shellen elektronet si planetë, gjeti një përg-jenështrim të lartë në teoritë e atomit të ri. Teorija e quantave kishte zbulue fenomenin e çuditshëm të kanjonit «decimevet quantike»: bota e mikrokozmit është një botë e kështj. Heisenberg ma vonë vendosi parimin e in-determinimit të mbështet e atomi i Erti e Jordan, Dirac, Schrödinger, tue pu-nue ndër fusha të reja, arrinë të gjithë me moshue zbatimin e saktë të parimit klasik të shkakësishmërisë në botën atomike. N'ekucacionin misterioz që mu-

SHKENCË E RE

nomeni. Kështu rrezatimi kozmik është bërë në vjetët e fundit një nga temat më aktuale të fizikës.

Që nga Spitzbergu e deri në Zelandën e Re dhe në Tokën e Zjarrit, kudo, mbi të gjithë detnat, janë përmbledhur kqyrje, dhe janë bërë matje, sepse ishi e nevojshme të dihej me siguri shpërndarja gjeografike e intensitetit të rrezatimit kozmik që bie mbi Tokë.

U vendosën vegla matëse mbi male të lartë — mbi Alpet dhe mbi rrallshnallat e Përuss — për të parë se çysh ndryshonte atje natë rrezatimi kozmik. Ngjyjet e famëshme të Piccard-it me ballon, kishin për qëllim kryesor matjen e rrezatimit kozmik në naltësira të mbledhura. Me von, në Gjermani dhe Amerikë, ngjyjet ballone që përmbanin vegla autoregjistruese në naltësira shumë më të mbledhura, më se 20 km. Në këto shtresa të larta u gjet një zmadhim (deri në 200 herë) i intensitetit të rrezatimit që dobësohet pastaj nga thithja që ngjet në atmosferë.

Në raste të tjerë veglat matëse u zhvëzën në det deri në qindra metra thellësi: edhe aty u gjetën gjurmë të pjesës më fort çpuëse të këtij rrezatimi.

Një ndër qëllimet kryesorë të këtyre kërkimeve ishte të më-

ndohet të spjegojë rrënjën e çdo gjaje fizike ($qp - pq = \hbar/2\pi$) — sasija p simbas Born e Jordan, nuk është një sasi por një anizë (matrix) sasijsë së paktueme. Dhe Dirac e quen këtë numër simbol që nuk ka kurrnjë interpretim mumruer. Veçanrisht kjo pikpamje e Dirac-it ka një vështrim të thellë filosofik. Ajo tregon se, të gërmue gjithnjë ma thellë fundin e fenomenave fizike, na arrijmë ndër entitete që nuk mund të maten ma me numra — ashtu si nuk maten fenomenat psikikë. Analiza shkencore nuk e kapë rrethetia. Ajo nuk ban tjetër veçse me lexue shkallësimet e simbole aty ku energjia vepron e pa njëjotfun në natyrën e vet. Formula shkencore asht një kallop i theksit për realitetin, dhe medjë një kallop që nuk e përmbledh dot Simmas astronomit të madh Eddington, lenda vetë asht një funksion i mendjes: «Stofi i botës asht stofi i mendjes». (Eddington: Natyra e botës fizike).

Fizika e shekullit të kaluam, të u-bà gjithnjë ma filosofike, po largohet nga botëkuptimi i parë materialist dhe po i afrohet gjithnjë ma tepër një qëndrimi që asht në mes të një idealizmi shkencor (Eddington, Jeans) dhe të një pozitivizmi të ri (Jordan). Arroganca e mapashurisë e ndonjë shkencetari për me zbulue fundin e gjithësis me formula. I len sot vendin një përvojtnije që asht aq ma tepër për t'u-admirue kur mendohet se vjen nga respekti ndaj filosofis. Që çka thotë pikrisht Jordan: «Mund t'a karakterizojmë këtë qëndrim të ri filosofik, përballë atij të vjetrit, si një përvojtni trajsores: po lëhet mënjandë gjithçka ma parë ishte dukë — ose në vështrimin e saktë të filosofis materialiste, ose në një vështrim të përcaktuem ma pak qartaz — si qëllimi i vërtetë i kërkimit fizik, due me thanë: me derpue në bërthamën e esencës së proceseve fizike natyore, mbasi të jenë shkye të gjithë velet e dukjevet. Përballë kësaj qëllimi i ynë asht shum ma i përvojtni: na njëjotfun se në fund të fundit, tue eksperimentue, tue mund të bëjmë tjetër veçse me mbledhë tjerë të dhanuna të eksperiencës, dhe me pasë kështu, nga përshkrimi i tyre matematik, që mendja e prëhtë e teorikut ka ndërteu, themelct për me parapë përfundimet e eksperimentave të rardshëm. (Jordan: Fizika në shekullin XX).

sonin se nga vinte rrezatimi kozmik. Eshtë e sigurt se ay bie mbi Tokë që nga hapësira kozmike. Por deri sot, përveç kësaj, nuk dimë kurgje tjetër me saktësi. Sigurisht nuk vjen nga Dielli, po as edhe nga Kashtë e Nunit (Voie Lactée), siç u-pandeh për disa kohë, nuk vjen. Na duhet pra të pranojmë se rrezatimi kozmik e ka burimin përtej sistemit të Kashtës së Nurit, në thellësitat e hapësirës kozmike. Janë bërë kërkime për t'a vënë prdhimin e këtij rrezatimi në lidhje me zhvillimin e yjeve, po pa përfundim të sigurt deri më sot.

Me gjithë që burimi i rrezatimit kozmik mbetet i pa njohur, prap duhet të jemi të kënaqur sepse nga kërkimet e bëra deri më sot dimë mirë se çngjjet kur ky rrezatim arrinë dhe mandej përshikon atmosferën. Në pjesën më të madhe ay përbehët nga kokrrëza të ngarkuara me elektrisitet që shtëmëngjen prej fushës magnetike të tokës simbas orbitash me forma të ndryshme po që është vështirë të caktohen me anë të njehsimit. Eshtë një rast i përgjashëm me atë të elektroneve që vinë nga dielli dhe që janë shkaku i «agimeve veriore» (aurores boréales).

Fakti që rrezatimi kozmik arrinë deri në sipërfaqen e tokës pasi të ketë përshkuar atmosferën, tregon se ka një fuqi çpuëse jashtëzakonisht të madhe, qoftë edhe po t'a krahasojmë me fuqin çpuëse të rrezeve X ose me atë të rrezatimit që del nga lëndët radioaktive (radioçpuëse). Kështu, për shëmbëll, çka prej plumbi që ndalojnë plotësisht cilindo rrezatim radioaktiv, ose të rrezeve X, nuk i paraqitin asnjë pengesë rrezatimit kozmik. Kjo fuqi çpuëse kaq e madhja i detyrohet energjis së shumë që zotnon secila kokrrëze kozmike dhe që është miliona herë më e madhe nga ajo që mund të ngarkojë atë qëllim në ndonjë proton apo kokrrëz a duke punuar në laboratorin më të mirë-pajisur.

Le të kujtojmë tashti që studimi i rrezatimit kozmik na shpuri në një ndër zbulimet më të bukur, atë të pozitronit (elektroni pozitiv). Më parë njëfishin vetëm elektrone me ngarkesë negative dhe ngarkesat pozitive pa rretheshin të kufizuara në bërthamat atomike; mirë po në studimin kozmik u zbuluan si elektrone negative ashtu edhe elektrone pozitive.

Do të shënojmë tashti po sqarim se siqarë në rrezatimit kozmik, se elektronet pozitivë nuk shfaqen si përparës të qëndrueshëm të lëndës, mbasi elektroni pozitiv ka çpansin të lidhet me një elektron negativ kësaj ngushtie sa që, me neutralizimit, të dy kokrrëzat zhduken dhe gjithë energjia e tyre kthehet në kuant të drite. Përkundrazi nga përparësia e të kokrrëzave të ngarkuara me shumë energji ose përparësia e tyre kuantitete me një bërthamë atomike, mund të prodhohen një elektron pozitiv dhe një negativ. Të kettile të çpaseshë na japin vazhdimisht në rrezatimin kozmik.

Përveç kësaj, kokrrëzat kozmike, mbasi janë të ngarkuara me shumë energji, duke kaluar nëpërmes të molekulave t'ajrit, u-

ekëputin elektrone (i ionizojnë) dhe i pajisin në disa raste me energji të madhe. Po dhe elektrone të shpejtë, kur i kalojnë shumë afër një bërthame atomike, mund të humbasin sasira energji-je të mbëdhna nën formë kuantesh drite shumë energjetike që mund të prodhojnë pasandaj elektrone pozitive dhe negative.

Proceset e rrezatimit kozmik janë pra shumë të koklavitur, dhe kupetojmë pse nuk kanë mundur ende t'i sqarojnë plotësisht: nuk dihet akoma mirë lloji i kokrrëzave të rrezatimit kozmik në burimin e tij se, pothuajë të gjitha kokrrëzat që gjejmë na në të prodhohen nga procese sekondare ose terciare etj....

Pandehet se protone, neutrone, elektrone, pozitronet dhe neutrinet (kokërrëzë që nuk i njihet ende mirë lloji po që mund të lindi njëkohësisht me elektrone dhe pozitronet kur protone kthehen në neutrone ose anasjelltas neutrone kthehen në protone), pandehet pra se ndoshta këto kokërrëza bëjnë pjesë të rëndësishme në fenomenin e rrezatimit kozmik.

Po të vëmë lash këto cilësi të kokërrëzave (d. m. th. që nuk janë aspak të pa shkatërruarshme po kanë sasime zotësin të zhduken dhe të rilindin nën një formë tjetër) në lidhje me ç'dime nga teoria e kuantëve mbi dualizmin e valëve dhe të kokërrëzave, atëherë shofim se këto kokërrëza duhet t'i përfytyrojmë na sot në një mënyrë krejt të ndryshme nga ajo që i përshkruajnë Demokriti ose fizikantët e shekullit të kaluar. Nuk janë atomet pra, ose përbërësit elementarë të tyre (protone, neutrone, elektrone) ata që përbëjnë çka mbetet e qëndrueshme dhe e pa ndryshueshme në rrjedhjen e zhvillimit fizik. Kokërrëzat pra janë forma të tejkalueshme (transuente) të gjësë së vetme që njihet e pa shkatërrueshme, l'energjis. Kjo energji që na paraqitet nën formë kokërrëzash, ose të të duket faqja e saj plotësonjëse valore, përben një rast të veçantë të një ligji shumë më të përgjithshëm dhe të thellë d. m. th. të pavazhduarsisë (discontinuité) fillestare që zotron zhvillimin fizik kuantistik.

Duke përfunduar të të shënojmë se përta përket rrezatimit kozmik, misteri i rreth origjinës së tij është bërë atë më i math dhe i pazgjydhshëm, sa më qartë është njohur sasime e energjisë tepër e madhe që përmbajnë kokërrëzat kozmike. Nuk arrijmë pothuajë të kuptojmë se qysh këto kokërrëza të kenë fituar energji kaq të madhe. Kështu, në kohët e fundit, i u-u veshi shumë një hipoteze rreth origjinës së rrezatimit kozmik, hipotezë që në gjendjen e sotme të punëve, është ende larg të jetë e sigurt, ndoshta është e dhe e gabuar, po që, sidoqoftë, vlen të merret parasysh. Simbas kësaj hipoteze burimi i rrezatimit kozmik nuk duhet kërkuar në ndonjë pikë të hapësirës qiellore, se ky rrezatim është ajo që ka mbetur sot nga një plasje e madhe e cila, siç duket, lindi gjithë Botën (kozmos).

Adaptim, G. Gj

JURISPRUDENCË

Ku jemi me letratyrë juridike

Në se trajtimi dhe të rahunit e problemeve të ndryshme shken-core në tribunat e pakta kulturore që patëm ishte lanë m'na-nash prej një kohe mjaft të gjatë, letratyrë juridike asht harue krejtësisht: pjesërisht për faj të organeve legjislativë e pjesërisht për indiferencizem të juristëve t'anë.

E pra, edhe na kemi historin e jurisprudencës s'onë. Fillon pak a shumë aty nga vjetë 1912 me shpalljen e pamvarris. Por vjetë 1913 ka një randësi të veçantë, mbasi Françeskajt nisin me botue në të përkohëshmen porsa të lindun «Hylli i Dritës» shënimet e pikëzimet e tyre rreth materjalit folkloristik e juridik që A. Sh. Gjeçov me zellë e durësë kish mbledhë për «Kanunin e Lek Dukagjinit».

Prej 1914 e mbraja kemi statute, kongrese, vendime të ndryshme të kohës së Wiedit, të Lushnjës, të Republikës, të Monarkisë e ma në fund në 1930 të mbretinis Shqiptare-Italiene me union (sic) personal.

Vjetët 1922-23 veçanërisht përfaqsojnë kohën e këtu të quajunave «Ligja të Vjetra» në të cilat një pjesë e arrogue me Shënohen kështu: ligjet ndëshkimore për faje pothuajë të testamentet; për avokemet; për Bashkit; për pasaporta; për xhelep; për tarifa doganore etj.

Periudha në të cilën konstatojmë një lloj lirim të hovshëm të ligjave, fillon në 1926 dhe mbaron në 1929 kur ligjat mbi organizimin e drejtësisë; mbi organizimin noterial; mbi mirat e hipotekave; mbi kodin civil; mbi shtojcën e dytë të procedurës civile etj.

Në kël periudhë, të cilën na të drejtë mund të quajmë «aurea», promulgoheh pra, ligjet e kodet që me rëndësi tonat. Pse ma vonë deri në vj. 1930 kur vetëm periudhën e plotësues-të ligjave të tjera.

Koha e fundit katër vjetore 1939-42, nuk është tjetër veç një «babiloni» ligjash.

Kode e procedurës, pra, ligja e decret-ligja e regullore përfaqsojnë historin juridike Shqiptare; edhe këto jo të plota e të përsosura. Mjafton t'i menduam «Procedura» Penale Otomane — e titullueme kështu me emër turkosh dhe harun tekstualisht dhe e përkthyme nga qarqisht — gjindë atëma ndër dorë-shkrime ose vetëm ndë në kopje të shtypura me ciklostil.

Askujt i kaqra m'fermeq me i ba një botim serioz që t'u hynte në punë jo vetëm gjyqtarët por edhe avokatëtvet.

Auktoriteti kompetent na dha aspak ndihma, nuk çili asnjë

SHKËRIM BARËTJE

fond, nuk provokoi asnjë konkurs, për përkëthimin e disa ligjave që vazhdimisht praktikohen ndër gjykatat tona, sidomos nër viset e lirë. Gjyqtarët dhe avokatët me kulturë oksidentale shpesh do të vrapojnë tek hoxha e myftija për me pyetë rreth çështjeve të pjestimit ose të trashigimit, pse ata nuk kanë aspak njohuri nga Mexheleja (kodet civile i abroguem).

E vetmja punë e mirë e organeve të drejtësisë e fillueme në vjetin 1929, por mjerisht e deshtueme në vjetin 1938, përsa i përket letratyres Juridike, ishte botimi i rivistes «Jurisprudencia Shqiptare», e cilla si tribunë gjykimesh, mëndimesh e vëndimesh, ishte pasqyrë lande të pasun nër çashtje civile e penale.

Gjendemi perpara një shterpësie letrare juridike: nuk shofim komente, nuk bahen interpretime, nuk diskutohen çashtje ligjore.

Aktiviteti i ynë letrar juridik, përsa i përket veprave private asht për tu vajtue. Ky aktivitet në fill të kufizohet tek vepra fragmentare e Av. Baitasar Benusit, i cili në vjetin 1931 botoi në forme komentari, librin e III të K. Civil mbi «Sendet; zotnimi dhe modifikimet e tyre». Studimi asht ba me kriter përsa i përket mbledhjes së landës. Pjesa sidomos e «posedimit» asht perpunue me pastërti e me rrjedhshmëmi gjuhë, jo vetëm, por edhe me mjeshtri e zotësi të shqueme juridike. Një pendë këso dore eksperte e kompetente duhet ta plotsoente veprën e nisun.

Veprat e tjera kanë konsiderata relativisht të randësishme: Av. Niko Tsitso-ja në librin e vet «Parime të përgjithëshme të së drejtës civile dhe Elementa të së drejtës të personave e të familjes» botue po në vjetin 1931, nuk na ka dhanë ndriçime të mjafta për çka ka trajtue. Një vepër e tillë kishte m'u quajt «amorfë» për efekte juridike.

E pra në pikpamje civile, deri tashit vetëm me këto dy vepra fragmentare i paraqitemi botës juridike. Librat e tjerë të K. Civil: i dyti përsa i përket trashëgimit dhe i katërti zotnimit, obligimevet dhe kontratave, të cilët janë pjesat ma praktike e ma të randësishme, nuk janë trajtue e komentue prej askujt.

Në dogen penale T. Toçi ka botue librin «E drejta ndeshkrimore». Me gjithë famën e auktorit si shkrimtar e jurist i mirë, vepra jo e komentueme nuk asht veç një sintezë e tekstevet të huaja. Ndoshta vlën për nëpunësat e komunevet ose për agjentat e sigurimit publik, por jo për gjyqtarë e avokatët.

Në radhën e botimeve, ndër ditët e fundit, në formë indeksit, M. Dindi nxori në dritë librin titullue «Jurisprudencia Shqiptare-Dega Penale»: Nuk asht tjetër veç një mbledhje dispozitivash të rivistes homonyme.

Të gjitha këto vepra po mjaftohemi me i shënue sa për njohuri, mbasi nuk asht rasta me ba komente mbi to. Nuk duhet me harrue nga ana tjetër se, një pjesë e mirë e tyre ka të meta teknike.

Duhet të zgjohemi nga ky gjum letargjik. Të përveshemi punës. Juristi letrar nuk mungon ndër në, por vullneti. Nuk mungon

as landa për të trajtue. Në këtë fushë veprimi jurisprudenca asht virgine. Tue fillue punen me mbledhjen e folklores juridike e të zakonave tona, tue analize me kriter burimet e ligjave tona, e sidomos tue studjue e komentue me kompetencë legjislacionin e malësive tona tek «Kanuni i Lek Dukagjinit», për me mbrritë me vonë nërinterpretimin e ligjave të ndryshme, të vjetra dhe aktualit, do të na epet rasta m'u zhvillue e m'u formue juridikisht dhe m'u orientue jo m'a me vepra të huaja por me tona.

I takon Ministris së Drejtësisë mandej me provokue plotësimin e promulgimin e ligjave që nuk i kemi e me ba kështu modifikime të randësishme. E për modifikim nuk kaptojmë vetëm mbledhjen dhe botimin bashkarisht të 5 kodeve tona, por edhe grumbullimin me sistëm të të gjitha ligjave, dekret ligjave, ligjave speciale dhe rregulloreve në një vëllim të veçantë.

Asht detyrë e dikasterit përkatës me mendue për një rishikim dhe një studim limitë sidomos të ligjave speciale, të cillat t'abrogueme pjesërisht, me numra e data të ndryshme, invokojnë njëna tjetren në mënyrë konfuzionale dhe nuk mbarojnë kurr të definohen një herë e përgjithmonë. Të tilla janë ato të monopolit përgjithësisht mbi duhan, shkrepse, xhelep (nxjerje taksash shtetnore mbi bagëti) e tjera këso dore.

Për lga aktuale që duhet ndërrue themelisht dhe mbi të cilën vazhdimisht vërsulet bota, asht ajo e qiranave të shtëpijave dhe dyqaneve me d. 8. Gusht 1940, e cilla, për llogat që jelojmë, asht një absurditet. Anomalija dhe kontrasti qiranave pas datës 1939 me ato të vjetra të fundit, janë me të vërtetë të tmerrshme.

Pastrime, modifikime dhe sisteme të tjerë ligji e ligji, nevojiten gadi në krejt organizimin ligjor të drejtësisë sonë.

Duhet formue letratyra juridike tona dhe përveç veprave ligjore në origjinale dhe përkthime, duhet mendue edhe për kritika, komente e zhvillime problemesh të ndryshme të drejtësisë. Këto lundim me anë konferencash dhe me anë rivistash dhe sigurisht nuk i kushton tepër Ministris të Justis p. sh. fonde dhe t'apli subvencione të mjafta për krijimin e një perkohëshmeje organizimeje prej juristësh tona.

Inisiativen t'a marrim na avokati. Në tribunë të hospitiojmë, edhe gjyqtarë dhe të gjithë e punojnë t'udhën t'onë.

Këto janë sigurisht probleme të randësishme, me zgjidhjen e të cilavet asht i lidhun ngusht me bilancin mbarëvajtjeve të një populli. Këtu qendron politika ekonomike juridike e një shteti.

Aty ku mungon ligji, ku nuk i rregull e qetsi në pikpamje shoqërore, penale e civile të regtare. Aty pra, do të çalojë funksionimi i një pjesë ma vjetër t'apararit shtetnuer.

Për një zhvillim e përvëshim në këtë lamë kulturre, lypet perpunue sistematikisht dhe përvue metodikisht letratyra juridike.

FINANCAT T'ONA

Se gjendja e financave t'ona nuk është asfale gaz-prurëse, kjo nuk është asfale një e fshehtë.

Përkundrazi, si dihet e shihet me sy, gjendja dhe perspektivat për të arthmen janë me të vërtetë tragjike. Një tragjedi e dyfishtë: vuanë e kanë për të vujtur nëpunësit sepse rroga nuk mjafton për jetesë; vuan e ka për të vujtur Shteti se s'ka ose s'do të ketë qyshi paguan rrogat në nivelin e sotmë dhe, me pak në nivelin e nevojshme të jetesës normale.

Dhe flasim, si shihet vetëm e vetëm për rroga, pra për çështje personeli e nuk zëmë fare në gojë buxhetin material të rrugëve dhe ndërtesave për t'u mbajtur, të makinave dhe veglave për t'u blerë, të veshjes dhe armatimit të ushtëris, etj.

Ky është realiteti.

Shkakët dijen: Të ardhurat janë fort të paka dhe të prishura fort të shumta.

Efeku i këtyre dy faktorëve që vepërojnë njëkohësisht duket sot dhe do duket më fort nesër kur do mbarohen të ardhurat e jashtëzakonshme të Tetorit 1943.

— Përse janë të paka të ardhurat e Shtetit?

Sepse:

1. Përgjithësisht shqiptëtar i nuk paguan tatime. Në është e mundur të marrë gjësend nga Shteti, mirë. Për të dhënë, jo. Kjo është një faktor struktural, në permanent shqiptar i rrënjësor si ne i pasuri e ne i vogël i — mbasë më fort ne i pari, i mësuar gjithnjë e ndënë gjithë regjimet me privilegje.

2. Mungon organizimi financiar i aftë për kontrollin e veprimeve ekonomike dhe për nxjerrjen e të ardhurave. Veçanërisht duhet nënvizuar mungesa e organeve e faktorit njeri. (Flasim këtu me dijenin e çështjes sepse njohim veprimtarin e personelit financiar në vise të tjera edhe veprimtarin e personelit shqiptar.)

3. Rethanat e brendëshme nuk lejojnë as mbledhjen e plotë të disa tatimeve elementare nga gjithë vëndet edhe nga gjithë kategoritë ekonomike.

4. Me mbylljen e tregëtisë së jashtme dhe me kufizimin e shkëmbimit të brendëshme — i cili sot po ushtrohet vetëm e vetëm në konceptimin barbar të spekulimit — mungon veprimtaria ekonomike e krijimit të vlerave.

5. Një pjesë e madhe e Shqipërisë, dhe veçanërisht pjesa më prodhuese nga pikëpamja financiare është e shkatëruar prej luftës dhe prej operacioneve të ndryshme. Ky i fundit madhohet dhe me braktisjen e titit prodhuës — si në qytete ashtu edhe në katunde — nga shikaku i mungesës të sigurimit tolnor.

Këto, sa u përkasin të ardhurave.

Sa për të prishurat këto janë tepër të mëdha edhe kanë tendencë të shtohen.

Sepse:

1. Aparati Shtetnor është tepër i ngarkuar me plotorë organesh edhe personell, në disproporcion flagrant me mundësitë financiare të vëndit.

2. Rikrijimi — pas ngjarjeve të Shtatorit — i disa organeve shtetnore dispozuëse edhe veprëse dhe veçanërisht i organeve ushtarakë, me bazën e shpërbimit që kishin në Shqipëri organet italiane koresponduëse, pra me një bazë të lartër fort.

Këtu nuk lipset të harrojmë të shtojmë edhe atë faktor të ri se përveç tatimeve shtetnore subjektat ekonomikë të vëndit u shtrohen edhe pagesave të impozuara prej grupeve të ndryshme; kësilloj që fuqija e tyre paguëse kundrejt Shtetit s'vogëlohet fort, dyke u kufizuar vetëm në tatime indirekte (laksa të vëndit).

Pjesa më e madhe e tatimeve direkte, që nga dhjeta e lart, nuk hyn në arkat e Shtetit, sepse ose nuk paguhen fare prej subjektit ose konfiskohet prej grupeve veprënjëse.

Midis këtyre shumë çekanave — i ekonomisë — vëndit me mundësitë të kufizuara, i aparatit të Shtetit me enzime të pakufizuara edhe i grupeve të ndryshme quasi Shtetnore — gjenden sot financat shqiptare.

— Këto të gjitha janë konstatime a cilat i njohim, mund të thotë dikush. Konstatimet, veçanërisht konstatimet kritike janë lehtë për t'u bërë. Ne do dëshëronim të kemi shtetnësi të dale nga kjo gjendje e jo konstatime të përpjeshtme.

— Solucione mund të ketë shumë.

Ay që ka përgjigjesin mundet të gëdhë të të vetë.

Kujtojmë syresh solucionin sot sot pa nesër, sot kur ndër nesër, sot e nesër.

Po të jetë se njera — me ay që ta fatin e financave në dorë — do mendojë «sot për sot» ose «sot pa nesër» do përdorë mjetin e shalivit, «ke parë e dyke bërë. I shtyrë nga nevojat e ditës do këputë fende dhe krijojë të ardhura ku të jetë e mundur e si të njëj me të, si pas mënyrës të Nastradinit që për me përshërë nën pjesë të qyrkut për të arruar pjesën tjetër. Në kjo mënyrë ardhel, shpejt a von, në një qyrk plot erna, rëndë për t'u vesur.

Solucioni «sot kur ndër nesër» është ay i hojjeve dhe i kon-

cesioneve në ngarkesën e brezave të arthme. Kjo munt të ketë rjedhje politike që preken edhe independencën e kombit, sikundër se e kanë prekur dikur në Turqi, Misir, Marok, Tunizi, Portugali, e të tjera Shtete.

Ç'do mendje e shëndoshë, me dashuri të vërtetë për këtë dhe e për të arthmen e tij lispët të largojë me ç'do mënyrë e mjet solucionin «sot kundër nesër».

Mbetet si më i mirë nga të gjitha «sot e nesër» i cili lyp një riorganizim të shëndoshë të financave sikundër dyke paguar si pas mundësive të veta efektive, vetëm e vetëm Shtetit dhe asgjat jetër, dhe, më anë tjetër, dyke kufizuar harxhet publike në raport me të ardhurat.

Dr. PAS

Ajo që e çon puntorin të lufta e klasës, nuk është fakti se ai fiton vetëdijen e interesave të tij ekonomike, por është fenomen i shumë ma i koklavitun e shumë ma thellë i tranjosun në jetën afektive që psikologjia quen një kompleks inferioriteti shoqruer...

Paknaqsija e klasës puntore ka shkaqe shumë ma të thella se ato të një problemi pagesash ose të një ndamje mbivlere. Ky i fundit nuk është veçse një pamje e veçantë e një grumbullit të madh shkaqesh që përtojnë kompleksin e inferioritetit shoqruer. Shërimi i këtij kompleksi është diçka ma tepër se një çastje ekonomike. A është një problemë kulturre, që nuk mund të zgjidhet përveç se tue u-nisë nga kundi vështues i kushteve psikologjike të lumnisë, d. m. th. të kondendimit dhe të edukimit të nevojaveve instinktive të njerzvet. Me e vendosë problemin në këtë mënyrë don me thanë me kuptue se shkasi esencial i lëvizjes puntore është instinkti i çmimit të vetvetes; ose, tue e thanë ndryshej, është një çastje dinjiteti përveç se një çastje interesi.

Henri De MAN

HISTORI-GJEOGRAFI

Njoftime historike dhe gjeografike mbi Çamërinë

Mbi shkrapet e Sulit dhe gjatë brigjeve të Pargës jetojnë burra që vetëm nanat e vjetra Doria lindin. Ndodhen pastaj dhe disa familje që do të thajsha se shpesh nga fisi i Heraklides.

LORD BYRON

Çamëri quhet ai vend, i cili ndodhet në pjesën jugore të Shqipërisë. Ky është Atdheu i Çamëve dhe gjuha ean pjesë në dialektin toskë. Zemra e saj formohet nga trugu i poshtëm i luginës së Kalamasit, lum i quejtun «Thyamis» prej të vjetërve.

Çamëria është një krahinë e bukur dhe e qeshun, që shtrihet nga vargu malor i Gramosit deri në det, tue përmbledhun një shumicë luginash herë të veshuna me pyje, herë të xhveshuna dhe tashpra. Kjo është një vend me një biologji karakteristike dhe të dallueme dhe që llohet nga një popullatë kenare dhe e thjeshtë, një vend me zakone të vjetra dhe të përmendura qysh prej kohave ma të lulzueme dhe ma luftarake të të gjithë popujve ballkanikë.

Shënime mbi Çamërinë gjinden me shumicë po të çfjetëzohet me historin e Ballkanit, qysh nga koha e Mesosavet. Shumë historianë nënvizojnë vlerën e njerzvet të Çamërisë, që ndërmjet vjetvet 1700 dhe 1800, të tërhequn nga paqet e Ali Pash Tepelenës, që kishte në Janinë një nga qendrat e të ushtarake dhe politike, kaluen çaste aktiviteti të dendur.

Çamët në fillim kanë qenë më të krishterë, porse ma vonë, e sidomos në kohën e Ali Pash Tepelenës, një pjesë prej tyre përgafuen muhamedanizmin. Me gjithë të tilla as një herë s'e humbën bashkimin dhe kompaktin e vendit dhe e njerzvet me fanatizëm kombësnë, tue përmirësuar do asin lum të huej.

Një pjesë nga Çamët është lanë prej Çamërie dhe ka ardhë me jetue në Shqipëri, sidomos në kohën e marrveshtjes «Grek-turke», e cila kishte për qëllim me shpërngul të gjithë Çamët nga Greqia dhe ma vendosë në Turqi. Por ma vonë, me ndërhyrjen energjike të Qeverisë Shqiptare, at kohë, pushoi ky emigrim kaq i damshun për racën shqiptare në Çamëri. Me gjithë këtë prap një qumet prej 10.000 banorësh i u dësh ti lanë votrat e tyre, për me popullue stepat e Anadollit.

Në përcaktimin e kufijvet të Çamërisë nuk do të flisim as si shovenë shqiptar, as si të pa drejtë. Do mendohej vetëm të tregojmë atë që është me të vërtetë, tue u-bazue ndër autorë të drejtë, d. m. th. do të zajmë më gojë Çamërinë etnike dhe gjeografike, zonën breg-detare të Epirit jug-perëndimor.

Nga veriu toka e Çamvet shtrihet deri në liqenin e Butrintit, mbrenda kufijvet politikë të Shqipërisë së 1913-tës. Mbrenda këtij kufiri, ndërmjet liqenit të Butrintit dhe vijës së kufinit, shteti i jonë ka krijuar një nënprefekturë me emrin «Çamëri» dhe me kryeqendër Konispolin. Porse kjo nuk i përgjigjet aspak Çamërisë së vërtetë, asaj që ndodhet ndën Greqi.

Në jugë kufiri i Çamërisë zgjatet deri tek Akeronti, por disa e shtojnë edhe më posht anyç ke lumi Luos, i cili derdhet në gjun e Ambracikos.

Çamëria, tue përmbledhur edhe tokën që ndodhet mbrenda kufinit shqiptar, formon një zonë me një sipërfaqe prej gati 1950 km².

Po t'i hudhim një sy çdo hartë qoftë, edhe sikur kjo tjetër me shkallë të vogël, kemi për të dallue me një herë që Çamëria në përgjithsi është një vend malsi, ndonse janë të paka zonat këtu, ku nallësia arrinë më tepër se 1000 metro sipër detit. Të vogla e të përthyme janë vendet përmbrenda, me përjashtim të deltës së Kalamasit. Edhe reliefet paraqiten në drejtimin, që shkon paralel me bregun, tue formue kështu pengime të mbledha për komunikacionin.

Sikurse në gjithë Epirin ashtu dhe këtu vijat e mbledha të reliefit, si edhe karakteristikat e përgjithshme gjeomorfologjiko-botanike, janë të lidhuna ngushtë me ndërtimin gjeologjik e sidomos me atë litologjik.

★

Klima e Çamërisë gjatë breg-detit dhe pjesës së poshtme të luginave është mesdhetare. Porse tue u-futun gjithmonë më përmbrenda dimnat fillojnë të bëhen më të rreptë e më të gjatë, kurse për të gjatë breg-detit të ftoftit është gjithmonë më i butë.

Jo vetëm temperatura, por dhe shinat pësojnë një ndryshim, po të krahasohen të dy zonat. Vera e viscetit që janë buzë deti asht e thatë, e nxehtë e pa shi; ajo e vendeve larg detit dhe e zonave malsore me shi të shpeshtë.

Çamëria është e pasun nga rrjetat e ujnave. Kjo vjen sidomos prej tokës së saj qëllorore e të pa përshkueshme, si edhe nga sasia e shinave, të cilët s'mungojnë në kohën e verës. Burimet ushqehen me bolluk, sidomos kur qëllonjë sipër një toke me kalqer e që ndesh shtresat e flyshit. (1)

(1) Aldo Sestini «Ciamuria»

Ndër lumejt e Çamërisë vendin kryesuer e zen Kalamasi (Karoni mthologjik), i cili rrjeth me vrullë përsipër shtresash qëllorore. Ky thirret prej Greqvet dhe me emun e vjetër «Thyamis». Ka një gjatësi prej 100 kilometrash e pjesa më e madhe e tij kalon jashtë Çamërisë. Asht për tue përmendun edhe lumi i Brarit, i cili bashkë me Kalamasin përshkon krahinën, herë të shku mbosun ndërmjet dy brigjeve me shkrepë, herë tue u-përhapun nëpër luginat pjellore të mbjelluna me oriz, me misër dhe grunë.

Zona e breg-detit, e cila zbret dalë-nga-dalë kah deti, e pasun në ullishat dhe në qiltra, është veçanërisht tërheqëse.

Ndërmjet këtyne bukurinave natyrore gjendet Preveza, liman me një farë randësie dhe qendra e fundit e rrugës automobiliste Sarandë-Prevezë. Kjo ngrihet pranë qytetit të vjetër të Arës.

Ndërmjet qendrave të tjera mund të përmendim Pargën me shkrepin e saj të dalun mbi detë dhe me kufimet e një madhë-shtije të perëndume. Më përmbrenda hasim me Paramithien, e cila është e pasun me xhamia të vjetra historike, e qendrë tregu me randësi.

Prej katundeve karakteristike dallojmë Sulin dhe Litzën. I pari mund të konsiderohet si improjksi i zakonevet të para. I ngrehun mbi një vend strategjik, Suli i ka qëndruem me sukses të gjitha mësymjetve anmike. Asht për tue-përmendun me këtë rast legjenda e gravel heroike të Sulit, të cilat, për më me ranun në dorën e anmikut, u hodhën prej majës së malit, tue qenë të kapura dorë pas dore dhe në valle e sipër.

Turqit dhe sllavët kot-e-u munduen të sulmojnë këto vise. Trimeria dhe krenaria e këtyne banorvet p'u-mendat ende sot si shembull e pa përkulshme kundrejt mësymjeve të vjetër dhe persekutimevet anmike.

Kryevendi i gjithë krahinës është ana, e cila ndosun 500 m. sipër sipërfaqes së detit dhe e ngrehun mbi brigjet e një liqeni piforesk, në të cilin nuk derdhet as një lum. Ana në vitin 1788 kishte pasë arrimun deri në 40.000 anorë, kurse sot me ka ma shumë se 25.000 frymë. E rreth e rreth nga ana e detit të ftohtë bizantinë, Janina ka disa xhamia majat të interesantëve me si dhe pallatin llukoz «Ali Pash Tepelenës». Disa indusi të tipike të turije, sidomos mbi sa i përket punimit të pellguve, po ashtu dhe pazari i interesant i saj, ja shfaq tërëftin turkike Janinën.

Mbi një ishull të vogël të liqenit nallësoren kuvende në të cilët ndodhen të mbledhur pjesë të randësishme artistiko-bizantine.

Pyjët e Çamërisë janë përkusuem tërë nga dora shkatërruese e katundarvet të cilët m'rrishin, sikurse në Shqipni, nuk e çmojnë vlerën e tokës të tyre. Shinat qëndrun që bëjnë këtu, rrisin ku-llota të mira, tue pasqyer një pamje të madhe për zootekninë. E me të vërtetë në Çamëri rritet jo vetëm kafshë t'mta (dhen e dhi), por edhe gjë të trasha si: si, lopë, kuaj e buallica. Prandaj e-

konomija e vendit bazohet më tepër mbi blegtorinë dhe agrikulturën. Më shumë se 3/4 e popullsisë jetojnë me këto burime.

Prandë bregdetit rriten me shumicë portokallat, limonat dhe qitrot, kurse më përbrenda ullijt.

★

Popullsia e Çamërisë është shqiptare me gjuhë, me zakone dhe me ndjenja. Nji pjesë prej tyre, nga sistemet e përdorura prej grekvet, ka filluar të çkombtarizohet qysh në kohën, kur ato vend bënë pjesë në Imperatorinë Otomane. Ndërmjet këtyre do të gjejmë shumë që flasin greqisht; porse gjuha nanë e tyre si e dhe e familjes mbetet gjithmonë shqijpa.

Si mbas nji statistike turke të vitit 1910, d. m. th. pak kohë përpara se Çamët të futeshin nën zgjedhjen e Greqisë, në Sanxhakatin e Çamërisë, mbi nji numër të përgjithshëm prej 72.990 banorësh, shqiptarët formonin shifrën 60.897, nga të cilët 31.304 ishin myslimanë dhe 29.593 orthodoxë. Pra atë kohë grekët formonin 12% të popullsisë, tue qenë 9840 frymë. Veq këtyneve ndodheshin dhe më shumë se nji mijë e ca aremunë e nji mijë jev-gjë.

Elementi mysliman, që ndodhesh në Çamëri dhe ndër viset tjera të Greqisë, si mbas traktatit që lidhesh mbas luftës botërore ndërmjet Qeverisë Shqiptare dhe asaj greke, duhesh të shkëmbesh me elementin grekë që ndodhet në Shqipëri. Porse Qeverija Greke, me deklaratën e saj të bërë në 1926, njoftonte se nji masë e tillë s'lypesh të zbatohesh për Çamët, të cilët gëzonin të njajtat të drejta me nënshtetasit grekë. Porse mjerisht të gjitha këto premtime të bukra nuk u mbajtën as nji herë prej qeverive greke kundrejt elementit shqiptarë në Greqi.

Çamët me racë krejt Iliriane, d. m. th. me gjak të pastër shqiptari, janë me trup të gjatë dhe të bukur, veshin rrobe të bardha prej leshti dhe opinga të lehta për t'u ngjitur më kollaj nëpër male. Gratë mbajnë rrobe e këmbishë të gjatë të qindisun dhe në krye lidhin shami me ngjyra. Kostumet e Çamërisë nuk ndryshojnë nga ato të Shqipërisë vese në pëlqimin e ngjyrave të bardha e të zeza mbi të cilat qindisin zbukurime në të kuqe dhe në t'argenta. Popullsia e veshun kështu duket me nji pamje madhështore.

Burat mbajnë qylafe dhe mbi këmbishë me mangë të gjata vejnë nji brez të verdhë e të qindisun. Pantallonat e tyre përgjithsisht janë të bardha, të ngushta në gju e të mbulume deri këtu me dollakë.

Me gjithë sundimin e gjatë nuk u ka qenë e mundun as turqvet as grekvet që të çrranjosin nga zemra e Çamvet ndiejën komtare dhe zakonet e styrqyshnavet të tyre.

Si mbas statistikave të vitit 1933-34 në Çamëri kanë qenë hapun 205 shkolla fillore me 14.050 nxanës dhe 7 shkolla të mesme me 795 vetë.

Me mjete të tilla dhe me anën e nji propagande sistematike grekë janë mundue me i a zavendësue Çamvet gjuhën shqipe me atë greke.

Këtu më poshtë po japim disa shifra mbi numrin e popullsisë së Çame ashtu si na i paraqit A. Sestini në broshurën e tij:

- 1) Nënprefektura e FILATIT: 79 katunde me 32.024 banorë, ndër të cilët 3500 janë biling (me dy gjuhë).
- 2) Nënprefektura e PARAMITHIT: 47 katunde me 15.486 banorë, nga të cilët 5000 me dy gjuhë.
- 3) Nënprefektura e POGONIT: 33 katunde me 13.888, prej të cilvet 6.200 janë grekëfonë.
- 4) Nënprefektura e MARGALLIÇIT: 43 katunde me 14.531 frymë të gjithë shqiptarë.
- 5) Nënprefektura e PREVEZES: 46 katunde me 21.160 vetë, nga të cilët 10.000 janë grekëfonë, porse me origjinë shqiptare.
- 6) Nënprefektura e FILIPIADHES: 31 katunde me nji popullsi prej 15.530, prej të cilvet 4000 janë grekëfonë.

Pra gjithsej ndodhen 279 katunde me 112.619 frymë nga të cilët vetëm 20.200 janë grekëfonë; porse dhe këto të gjithë me origjinë shqiptare.

Si mbas statistikave greke të vitit 1933, të 119 frymë janë fjesht shqiptare, kurse 8.500 me dy gjuhë. Prej kësaj shume 33.000 janë me të myslimane (1).

Dr. **PAUL GORRI**

(nga Issa Gorri "Shqipëria Etnike",)

(1) Bibliografi mbi Çamërinë

- I. VALENTINO CHIRPOL: «Nji studim i nji udmë të bame n'Epir më 1830». Asht nji përshkrim i interesant, i lavdohet dhe patriotizma e Çamvet.
- II. HENRY HOLLAND: «Travels in the Ionian Isles, Albania, Thesaly, Macedonia».
- III. LORD ELROD: «Chios, Harold».
- IV. ALDO SESTINI: «Chiamuria».
- V. HOMER: «ODISEA».
- VI. T. D. IDHIDOU: «Gjeografia mondiale greke, volumi B. 1937».
- VII. DE GUBERNATIS: «Epiro, relazione di un viaggio da Janina a Valona».
- VIII. ENCIKLOPEDIJA GREKE.

NEKROPOLI I KOMANIT (PUKË)

Në bregun e majtë të lumit Dri, në Veri-Prendim të Pukës, gjendet katundi i Komantit. Perbri Komantit asht një maje mali që quhet «Kalaja e Delmaces o e Delmaces». Ende sot nuk asht shpjegue rrjedhja dhe arsyeja e këtij emni, mbassi nuk janë gjetë deri tash shëje muresh apo të mbetuna kshjtjelli. Gjithashtu edhe për emnin Delmace o Delmace nuk kemi shpjegime të sakta. Asht mendue tu rrëja «delme» (dele) e ilyrishtes së vjetër; kshitu nga «dele-mbajtës» mund të kemi Delmace. P. Cordignano tue fojë për fjalën Komant, permendë se banorët e këtij vendi njehin vehten si të ardhun nga Maltë i Zi; dhe ma në fund parashitron një hipotezë tue pyetë se mos janë të ardhun nga Dalmacia mbassi bash përmbi Komant gjindet Kalaja Delmaces o Delmaces. Për sa i perket fjalës Komant: popullsija multimedane e Shkodrës, quen me enë Komant vorrezat e veta, tue thanë se kët emni e kanë ndigjue nga më të vjetrit.

Landa dhe të gjetunat arkeologjike janë mjaft interesante dhe problematike. Zgjidhja e këtij problemi shkaktoi një polemikë ndër studjozë të huej të cilët me shkrimet e tyre u munduen me e zbulue mysterin që mbulon këtë nekropull, por ende sot nuk kemi përfundime të sakëta e të vërshtme.

Në këtë l'ashtu-quejtun «Kalaja e Delmaces» kemi pra një nekropull mjaft të hapët, atë të Komantit. Ky nekropull që vizi-tue më së parit në vjetin 1898 prej konsullit francez Degrand, Permbi sendet që Degrand gjeti në Komant kemi një studim të Salomon Reinach. Ma vonë vizitoi kë nekropull kosulli austriak Th. Ippen, i cili lajmoi Prof. Paul Traeger-in; e më në fund nga kryetari i misjonit arkeologjik itajan Luigi Maria Ugolini-t.

Studimet e tyre janë ende sot si themeltarë për studimin e këtij nekropulli e janë publike një pjesë ndër libra e një pjesë tjetër ndër revista e të perkohshme shoqinash të hueja.

Landa e shumtë e e ndryshme e nxjerrun nga gërmimet asht e shpërndame ndër muzeumet St. Germain en Laye, n'ato l'enteneve Françeskanë e Jezuitë në Shkodër, në muzeumin Kombiar të Tiranës dhe të «Staatl. Museum für Vorgeschichte und Frühgeschichte» të Berlinit.

Nekropulli i Komantit asht njëmend interesant për hapsinë dhe numër të vorreve. Si mbas Prof. Traeger numri i vorreve mbrinte deri afër 150 prej të cillave shum ishin të coptueme dhe l'anda e grabitun. Degrand i cili pat hapë mjaft sosh, si mbas të thanunave të vendasse, i kishte gjetë kto vorre të venduem afër e disa herë largësija prej njëmit në tjetrin nuk ishte ma madhe se një metër. Vorret gjunden në të ramen e malit kah

Jug-Lindja në pozicjone të parregullta të mbjelluna ktu-atje. Janë gjete edhe dy vorre të njituna o më mirë një mbi një në mdyrë që kapaku i vorrit të nënteshëm sherben si fund për atë të sipërmin. Nga kto vorre u-gjeten edhe disa të cilët me gjithë se jo të hapun nuk kishin lenden dhe sendet funerarë, lëndë e cilla ishte perdorë nga vendasit vetë. Po kujtoj ktu që Baron Nopcea, i cili u-interesue mjeft për kto qeshje, afermonte një farë afërsije ndër mjet të kostumeve të vjetëra e trajtave të tyne të grave të Mykenës me ata të malsoreve të krahinës të Shkodrës.

Tipi i ktyne vorreve asht trajte primitive mbassi janë të perbamë prej rrasash e leskrash shkrepash të njitun ndërmjet tyne mjaft keq. Shumica paraqesin një cillsi të një llojshme e janë të perbame prej dy rrasash të gjana ndër ana, një mbi krye, nga një herë edhe një ndër kambë e më në fund një ose dy nën kufomë. Në këtë vend vorrezash mdyra e vorrimit ishte një e vetme e konsistente në një arkë guri ku gjinde skeleti dhe sendet e ndryshme pune e zburkuri të kufomës. Prof. Traeger nga kto të gjitha hapi vetëm. I vorre të pa prekuna. Mbrenda ktyne gropave u-gjindshin kufoma të pajisuna me takam funerar vehtjak; fundi i arkës së gurit ishte përherë mjaft i lmuet. Mbulesa e ktyne gropave ishte zakonisht në një thellsi prej 1/2 ose 3/4 metri nën syperfaqen e tokës e atje ku mbungojshin bimët e bari, thellsija ishte ma e vogël për arsye të vërshtimeve të zakonata t'ujnave që grrynë token.

Kto gropa vorrimi, të thirruna «vorre në trup» «arkëze», kanë dimensione të ndryshme, janë gjetë disa që l'gjanë një njeri të rritun e disa të tjera për femë. Shpesh herë vorret që mbajnë kufoma fëmijsh janë ma të mdhaja tue mburjtë me pasë një gjatësi nga 2 metër deri në metër 2 e 30 cm., një gjansi prej 1/2 metri e një thellsi prej 1/2 metri. Edhe disa vorre u gjeten dhe më tepër se një skelet; në njenen prej ktyne u-gjeten tre të këllitë, dy personash të kaluem nga misha dhe një foshtaje. Banorët e Komantit kanë pohue se janë gjetë të një prej ktyne vorreve edhe 5 rrashta, të gjitha gjana pranë gjeters.

Gjithashtu edhe mdyra të vendosur në skeletet ndryshon nga vorri në vorr. Degrand k'gjuajtë me konsistues se në dy vorre të pa prekuna rrashtat gjuajtshin në mdyrë të parregullt në gropë. Skeletet nuk janë në gjatësi të mirë përveç të nofullave, shpesh herë të shokume nga të dhantë. Degrand mujtë me rujtë dy rrashta për a shumë në gjendje të mirë në njenen prej të cillave gjunde një tufë flokësh.

Sendet që mbajnë ta man funera janë gjanat më të dashtunat e më të vojshtuete përsecës që vorressh mbrenda. Janë sende të objekte zburimiri me gja punet e lufte etj.

Skender ANAMALI

PS. — Në numrin 3 të «Fjalës» do të përshkruaj lenden dhe sendet e ndryshme që janë gjetë në nekropull si edhe përfundimet që janë d'ana në nga studiozët e huej që janë b' studime mbi këto zbuiime kaq t'interesantshëm për ne.

Shenjime demografike të popullit Shqiptar

Analyza e levizjes demografike përmbledhë një grumbull faktesh së studjume, për përmirësimin e shtimit të një populli. I cili, konsiderue si një organizëm i gjallë, ku njësitë celzore përfaqsojnë individujt, lën, rritet, evoluohet dhe vdes si çdo krijesë tjetër e kësaj toke: rrijohet me të fëmë, shikimet me vdekje, shndron vazhdimisht, me anë të njëj levizjes së mbrendëshme, sa-sin numrore dhe strukturën organike⁽¹⁾. Me fjalë tjera përban levizjen natyrore të një populli.

Faza më e randsishme e këtij cikli, është ajo e rritjes dhe e evolucionit. Këtu përqendrohet jeta e një populli e mbirrojta e tij. Sa më dinamike e të përqendrueme të jenë këto energji, aq më i madh e më i haptë ka me qenë zhvillimi i organizmit demografik, aq më e naltë ka me qenë kuota e shtesës natyrore të tij.

Përfundimi i këtij shëndërrimi demografik⁽²⁾, është një rezultante në më të shumten e herës pozitive por edhe negative ndër popuj në fazën e fundit të ciklit e përmbanë prej diferencës së koeficientit të lindëmenisë e së koeficientit të vdekëmenisë. Duhet ditje se levizjet natyrore të një populli ndodhin në dy mënyrë: kuota të barabarta shtesash natyrore rrjedhin prej koeficientash lindëmenije e vdekëmenije të ndryshëm ndërmjet tyre.

Si shembull, mund të marrim, ndër Shtetet e Europës, Holandën e Rumeninë, të cilat, në të njëj kohë, kanë pasë një shtesë natyrore të njëjtë të mrrirjton me koeficienta të ndryshëm: Holanda me shifra tulla lindëmenije e vdekëmenije e Rumenija me shifra të nalta.

	Lindëmeni	Vdekëmeni	Shtesë
Holanda 1926	23,8	9,8	14,0
Rumenija 1925	35,2	21,0	14,2

Holanda, tue pasë të njëjtën shtesë, me të hime e të daluna shumë më të vogla se të Rumenisë, pajtohet me principin e «mjetit minimal» dhe mishiun tipin ekonomik të shtesës natyrore, karakteristike e krahinave premdimore. Rumenija

(1) Shif: C. Gini: «Nascita, evoluzione e morte delle nazioni». Istituto di Cultura Fascista. Roma, 1930.

(2) Shif: C. Gini: «Ligjet e zhvillimit të Popullsisë», Revista «Economia», dhjetor 1924.

përkundrazi tipin antiekonmik karakteristike e krahinave lindore.

Një shumicë auctorësh e studjuesash pëlqejshin tipin ekonomik. Nder organizmat demografikë të këtij tipi, shëndërrimi kryhet në një mënyrë ideale mbasi në të njëjtat kondita të tipit antiekonmik, kemi të njëjtin koeficient shtesë me lindëmeni e vdekëmeni minimale.

Në që se ky opinion, që pëshitet kryesisht në kushtimin e prodhimit njerzuer, në humbjen e kapitaleve t'investueme për shkak vdekjesh e në çmimin e atyne që jetojnë, mund të pranohet nga një pikpamje ngushtsisht ekonomike, zgjon dyshime të randa kur krahasojmë vitalitetin e forsit e organizmave demografikë, vitaliteti që me fjalë tjera don me thanë të shtuem e mbirrojte.

Tipi ekonomik më i miri në Europë ishte, tash do vjet, ai Skandinav: me koeficienta shtesë të mdhja, dhanë prej lindëmenije e vdekëmenija t'ultë kundrejt nivelit normal t'asaj kohë. Tash Vendet Skandinave, mbas një perjudhje tridhjetvjeçare, kanë një lindëmeni aqë të vogël, sa asnjë tjetër Vendet në Europë.

Vjet	DANIMARKA			NORVEGJIIJA			SVEZJA		
	L.	V.	Sht.	L.	V.	Sht.	L.	V.	Sht.
1896-05	29,4	15,5	13,9	29,2	15,0	14,2	26,4	15,8	10,6
1930	18,7	10,8	7,9	17,0	10,6	6,4	15,4	11,7	3,7

Në të njëjtën perjudhje përkundrazi në vendet lindore tipit antiekonmik, kuota e shtesës natyrore rritet si në Rumeni ashtu në Rusi.

Vjet	RUMENIJA			RUSIJA		
	L.	V.	Sht.	L.	V.	Sht.
1896-05	40,5	25,9	13,6*	34,7	29,4	5,0**
1930	35,1	19,4	15,6	32,7	18,1	14,6***

* per vjetin 1895-1904.

** per vjetin 1895-1904.

*** per vjetin 1928.

Këto fakte vënë në dyshim vlerën e tipit ekonomik, mbasi gësin në dritë e ekonomikitetin e shëndërrimit demografik, me gjith që hë për hë qirë, në asht aspak e regues i zhvillimit progresiv t'organizmit demografik dhe t'asaj syntom i një regrest pak a shumë t'asaj dhe të ndalueshëm.

Ndërsa ekonomiteti, me lindëmeni të vogël, këndej me një të paksuem të vdeqesheshëm elementash t'ardhëshëm proflifkuesash, shkaktton t'ulurit e nivelit të shtesës natyrore, antiekonomi.

SHKËRIMET E PUBLIKUARA (2018)

citeti me lemje e vdekje të nalta, ia del se ia del me mbajtë një nivel të naltë shtesash natyrore.

Tipi antiekonomik është i pajisur me vitalitet më të fortë e me zotësi shtese më të madhe. Në ket tip shëndërimi demografik ndodhë në përpjestime më të shumta tue xevendësue me shpejtsi të madhe, breznitë që zhduken dora dorës, me breznitë të reja.

Sigurisht që tipi më ideal kishte me qenë ai që përmban një lindëmeni të naltë e vdekëmeni i ultë. Mirëpo një popull që të mbaj per një kohë të gjatë një tip të tillë në realitet është i vështirë m'u gjetë mbasi lindëmeni e vdekëmeni levizin zakonisht në të njëjtun drejtim (3).

Prej sa kemi pa deri tash-e nevojshme per m'u kjarue mbi vlerat e tipeve të ndryshme — na vjen me pëvetë: po populli shqiptar cilit tip i perket?.. shqiptari, në pikëpamje demografike, a është tipit ekonomik e antiekonomik?..

Prej atyne pak shenjime demografike që kemi mbi levizjen e popullit tonë, e që po shqyrtojm, del në shesh kjashtas se shqiptari ka një organizim demografik tipit antiekonomik.

Prej një shenjimi statistik të 1937 mbi mbarë Shqipninë (4), kemi:

Vjet	Lindëmeni ‰100	Vdekëmeni ‰100	Shtesë ‰100
	Per 1000 banorë		
1937	33.7	19.4	14.3

Këndej tue krahasue me Holanden-krahasim pak relativ per shkak të kohës krahasuese, na del në shesh tipi antiekonomik i Popullit Shqiptar.

	Vjet	Lindje ‰100	Vdekje ‰100	Shtesë ‰100
Holanda	1926	23.8	9.8	14.0
Shqipnija	1937	33.7	19.4	14.3

Ky shëndërim demografik, tipit antiekonomik, faktor prodhimesh energjishtë se reja të përherëshme e të vazhdueshme n'organizmin e demografik të Popullit tonë dhe vitaliteti gjithnjë më të gjallë, mbahet pak a shumë në të njëjtin nivel edhe ndër vjetë e mbas '37 si na e verteton tabela e nëntashme punue në

(3) Shif: «Trattato elementare di Statistica». Vol. II, Demografia. Parte I: «Movimento naturale della Popolazione». Ediz. Giuffrè. Milano, 1935.

(4) Shif: Michele Craveri: «Albania il Paese e le genti». Ediz. A. Vallardi, Milano, Faqe 66.

bazë të shifrave të dobta të Boletinave të Zyres Qendrore të Statistikës së Mbretinis Shqiptare.

Vjet	Lindëmeni ‰100	Vdekëmeni ‰100	Shtesë ‰100
1939	27.4	14.8	12.6
1940	30.7	16.3	14.4
1941	27.8	16.5	11.3

Anomalia që mund të kujtohet se bien organizimi demografik në vjetin 1941, mund të spjegohet si rrjedhim i luftës së bame ndër e mbrenda kufijve të Vendlit tonë. Gjatë kësaj perjudhe mundemi me thanë se vetem Veri i Shqipnis është shtue në lemje, tue bilanceue deri diku, vdekëmenin e naltë të Jugut.

Prej tablese së sipërme mundemi me nxjerrë se Shqipnija, kundrejt Shteteve tjera balkanike, të gjitha tipit antiekonomik, nxen një vend mjaft të mirë, dhe vitaliteti demografik i saj, u ban ballë me perfundime reale edhe atij të popujve silav e grek, mjaft i naltë dhe i fuqishem.

Shteti	Vjet	Shtesa per 1000 banorë
Shqipnija	1937	14.3
Jugosllavia	1931	13.8
Greqija	1931	12.9
Bullgaria	1931	12.1

Gjendja demografike e levizja e Popullit tonë, duhet të na kendojë. Politika demografike që duhet të ndikim — e domosdoshme per jetesen tonë historike — është shtim e rregtuesme prej antiekonomicitetin demografik. Vitaliteti i fortë dhe i fuqishem i Vendlit tonë, ka nevojë velen për kujdesjen e vdekëmnis e cila është mjaft e naltë. Mjafton me paksi vdekjet, siomos ato të fmijet që ndër në mbramë kuota të nalta, e problemi është zhvillue. Këte e shprehë tmi në bazë të kulturizimit drejtë të cilit është nisë populli i ynë. Je gjithë këtu duhet shenjue se zhvillimi kulturuer i Vendlit tonë, bien me rrehte përmasime të mdhë shqonore e morale, siakton, siomos ndër krasa neo-kulturore, një paksim të lindëmnis per m'u të llogarëjonit të gabuem të jetes moderne të praktikës antiekonomicale e neo-maltuzjane.

Si përfundim të këne shenjime të shkurtë, duhet theksue se optimizimi i ynë mbi gjendjen demografike të Vendlit tonë duhet rezulim, mbasë jemi në një perjudhë tranzicionit në të cilin lufta mund të përhyë me perfundime negative, si në shumë vende tjera të barmë.

Prof. Injac Gj. NDOJAJ

FRAZELOGJI

- «A din çka zotni» — ban kështu si po të thom unë.
 «A e ke pa një petë m'at anë!» — kur dikuj s i pëlqen me marrë vesh.
 «A je vesh» — a din gja n'atë punë.
 «Ai e kurrkush tjetër» — veç ai don me qenë; veç ai i a del asaj pune.
 «A i kputun pa pjekë» — a tra i palatuem (asht budall).
 «Ai veç me ba tau hau me gojë» — ai veç me ndejë tue ilapue.
 «A ke ç'ndien!» — shif një herë!, (dëfton çudi).
 «Aman sa mirë më ka ardhë — jam gëzue shumë.
 «Ani e kuja!» — ani ajo me ba ashtu! s merr bojë (thohet në shej përbuzjeje).
 «Anicka!» — por a e dini një send.
 «Anikush!» — dëfton përbuzje.
 «Anima» — veç por, sidoemos.
 «Ani ti me ba, me i a një!» — kush: kurrkushi!
 «Ani ti me na folë...» — don me na mësue voeja pulën! (me ba n'asja dikend).
 «Ap ftyrë, llasë» — i a liri (f. vj. fmijs).
 «Ap (i) krah» — e tres, e prishi (f. v. pasunin).
 «Ap (i) vedit» — shërngohem, mbledh, vetin, marr hov.
 «Ap voen pa të kuq» — jam dreqi vetë (jam dhelpen).
 «Aq din aq flet» — asht i ri e axhami, s'asht pjekë edhe.
 «Ardhë (i ka) shpirti per me dalë» — i ka mbërri thika n'asht.
 «Ardhë (me i) marre prej vedit pak» — m'u kuqë me i ardhë turp.
 «As në det as në breg» — s'din kah ti a mbajë.
 «As në qiell as në tokë» — pezull, ndërdyshas.
 «As në qiell as në dhe» — mbate si peshku në zall (dëfton gjendje të pavendosun).
 «A ba lishu krye» — janë çue fushat e janë ulë malet (janë naltue të vegjëlt).
 «A i ri e axhami» — aq din aq flet, s' a pjekë edhe.
 «A i vdekun në shpirt» — s ka pikë gjallnaje, dhimsunije.
 «A me lugë në brez» — rrin kambë mbi kambë; ban päll.
 «A, (s a) në te» — i (s i) ka mendt në krye.
 «A ngul e shul kundra...» — asht thikë e brisk kundra.
 «Asht biramej» — don me dijë gjithshka.
 «Asht buzë plasun, buzë etuem» — i mjerë, i rreshkun edit.
 «Asht derë e erë» — vjen e shkon si era.

- «Asht dijte hane dane» — asht dijte ka herë, qysh kur.
 «Asht dora vetë» — ta ep voen pa të kuq.
 «Asht dreq e gjyse» — asht dora vetë.
 «Asht dreq me brina» — asht dreq i mallkuem.
 «Asht dreqi vetë» — s len gja p'a ba.
 «Asht i gjallë e i kenun» — asht per të gjtha.
 «Asht i dhanun» — asht i lëshuem (s ka gre).
 «Asht i lshuem» — asht i dhanun.
 «Asht (s) asht i matun» — asht (s'asht) i urtë.
 «Asht i mendimit» — ka ndërmend.
 «Asht i shejtanit e i mejdanit» — asht si ta lypish.
 «Asht i të nanëdhët e nandave» — asht i të gjitha dreqnive.
 «Asht (s) koc per dhambë të tij» — e s e bluen këtë pune.
 «Asht (ktu) kokrra» — këtu asht qellimi.
 «Asht me lope» — sahati kur shkon mbrapa, e njeriu që asht qyq.
 «Asht një kambë në dhë, një kambë mbi dhë» — plakë fort.
 «Asht mësue me shartue zi» — njëllë keq.
 «Asht n'e huejen» — ka një drrasë mangut; i ka keye delli i maris.
 «Asht n'e shtrëmbten» — ka shkelë në drrasë të kalbët, nuk asht n'e drejt.
 «Asht nieri me (pa) tamth» — i idhtë, i butë.
 «Asht një kokerr tëjet» — skuth, dreq, dhelpen.
 «Asht një loje e bukur» — na ka punue shartin.
 «Asht ndore teme» — asht nën mprojtje teme.
 «Asht për ngut» — s ka ngae.
 «Asht pje» — asht i vogël, s kupton, gollë, karabullak.
 «Asht puna pisk» — keq; ngusht, ka hasë shpirta në gozhdë.
 «Asht pune me qeshë edhe gomari» — aq punë tejet e marrë.
 «Asht punë zotnish» — s i a kanë kërkun të gjth.
 «Asht raejina-zot» — i keq fort, e s len gja p'a ba.
 «Asht sjellë për së mbari» — kah rruga e drejtë.
 «Asht si gjella pa krypë» — s hahet kurrsi.
 «Asht tra i palatuem» — asht i papjekun.
 «Asht trup me dy sy» — asht trup zot, (asht i pashvilluem).
 «Asht trup zot-o» — si e shpirt e shpirt.
 «Asht si malla me dy aqe» — dy keq, dy shak, i poshtër (që ndrron shpesh).
 «Asht sherr ke dielli» — sherr tu dreqi.
 «Asht vu per fije» — e ka punë mirë.

Përmbledhë nga ZISHKA

BIBLIOTEKË E PËRITUR
 "MARIN BARDETSHI"
 SHKODER (2018)

REÇENSJONE

★ FAN S. NOLI: «Mall dhe brengë» me një vështrim kritik nga Mitrush Kuteli — Tiranë, 1943.

«Mall e brengë» asht titulli i një përmbledhje së vjefëshme hamë nga penda e njohutur e M. Kutelit e një grumbull poezish origjinale e të përkryera të F. S. Nolit. Vepra përhet nga një shkrim kritik i përmbledhës mbi personalitetin e kompleks dhe gjenial të F. S. Nolit. Kritiku i ynë e ndan veprimtarin letrarë nolinian në Nolin si 1) gazetar, 2) orator, 3) orator kishtar dhe 4) orator politik, 5) shkrimtar kishtar, 6) historian, 7) shqipëronjës, 8) kritik letrar, 9) muzikant, 10) poet. Vështrimi kritik i Kutelit ndalet në analizimin e prodhimit të Nolit në manifestimin e tij si poet e me një shënim të shkurtë mbi Nolin kritik letrar e mbi shqiptimet e tij. Në analizën e poezive vëhet në pah fuqia dinamike dhe tonaliteti original i vjershave të Nolit, si edhe koncepti filozofik e bukuria retorike-metaforike e vargut të tij. Një vështrim i holla të këtij shkrimi i interesantishëm të M. Kutelit, na admiron edhe një herë ma tepër vargjet e Nolit në përsëdytjet e tyre të përshtypshme akustike, në bukurinë e pikëzimit të ngjarjeve e të karaktereve, në gjuhën e rrethshme popullore toskënishte. Vjershat, që siç e thotë botuesi, nuk janë «një riprodhim mekanik dhe automatik... por një vepër e menduar dhe e punuar muaj me radhë», ndahen në dy grupe. Në pjesën e parë kemi krijimet origjinale të Poetit (në mjeshtërshat e «Shpellë» e «Dragobisë», dhe «Syrqin-vekur») e në pjesën e dytë shqiptimet e tij. Veçanërisht, i kujde-

sëshëm riprodhimi i disa rubaive të ndamë në: «Rubajet e mengjezeve», «Rubajet e dashurisë», «Rubajet e verës» etj. Në këtë pjesë të dytë ka pjesët ma të njohjtura nga Hamlet-i, Makbeth-i, Othello, Jul Qezari, Don Kishoti si dhe dy shqipërimet e mbrekullta të poezive të Edgar Allan Poe-it: «Korbi» dhe «Annabel Leen». Asht për t'ardhë koq që M. Kutelit i mungojnë origjinalet e këtyre poezive për të mujtë me konstatue këshu ma afër punën e përsosur të shqiptimit. Vllimi i shtypur mirë kushton fr. shq. 5 dhe ka 92 faqe të shkruara imtë.

★ MARK MIKELINI: «Përpamata Matures» Tiranë — Shtypsh. e Shtetit 1943 (Katërbëdhjetë rrefime.)

Shumica e novelave të këtij vullmi janë autobiografike dhe me pak interes për lexuesin. Pikëzohen ambiente të huaja, por përshkrimet janë të zbehta e superfaqësore. Ma tepër se njëri prej rrefimeve traktton subjektin e «bëme bozë» ndër ltersit «da cinque soldi» të huaja. Deri gjuha e nonjenit tregim dani si me qenë një përkëthim, e duhet se autori disa prej novelave i punoi ma parë në gjuhë të huaj e mandej i solli shqip. Dallohet në mjeshtëri rrash novela «Endëra ime e foshnjërisë», që asht, ma në fund, një kallxim me frymë, me «Passage» e me vethtë shqiptare. Asht andrra e fminjës «Auktorit». Në vetmit e largëta të vendeve të huaja, ay merr me vesh, shok të pandam, një kujtim: kujtimin e vijave «aristokratike» të fytyrës së

Nimetit, të shoqës së fminjës. Kur këthen, se gjen ma! Nimetri asht shduke. E në zemër të tij ngel vetem kultimi. Ende për tu shënu asht «Këthimi», kallxim pikëzue me ngjyë karakteristike regionale, me bisada, zakone, randësie folkloristike. Përsëritet «avazi» i pjesës ma të madhe të novelave tjera: kontrasti mjes atyne që këthejnë në gjil të shoqin sone fshatëre mbassi kanë shtudjuem jashtë. Në kallkimin e titulluem «Mario Gelin» kishe me pasë një pvetje me i ba auktorit: qysh mund të «gjrohet» një film natën pa zditëtim të veçantë? E po të kishte qenë ky zditëtim, si nuk u kujtue... Mario Gelin?

Përgjithësisht ndër rrefimet ndërhyr një fuqi superiore që i goditë punët ma se miri. Por nuk frymëzojnë besim pse shumë gjana janë të bindëshme dhe të pabesueshme. Shpesh tepër të bukurta për me qenë reale e tepër të komplikueme e dendum me kontradiksione si Mario Gelin.

Gjuha e tregimeve s'asht aq e punueme. Ka mandej një mri gabimesh orthografike. Kësodore shkruhen emna femnorë në njëjës të paskajuem pa e kështu verbat një rrokshë në pjesore të tashme. Auktori trasgredon disa rregulla themelore tashma definitivisht të pranume në orthografi tonë.

★ VASIL XHAÇKA: «Kalendari Enciklopedik 1944» Fq. 120 Kushton Fr. shq. 3.

Përmban: kremtet fetare dhe fetare, kalendarin, anekdota, njoftime të ndryshme, mendime pjesë fetare, pralëza, fjalë popullore etj.

★ «BLETA» revistë për të gjithë, Nr. 1. Vj. 1943. Nr. 2 dhe 27 të cdo muaji Drejtuar nga: Gjergj S. Serreqi.

Me shumë shkrime tërheqësesh novela vjersha pikëzime humime. Përmban radio-programin për 1. ditë.

★ «BLETA» Nr. 2 — revistë për të gjithë.

Për të shenue në këtë numër: «Nate kristiëndjesh» — a. p., si dhe «Shkëndiza mëshire». Frontespici i Nr. 2 asht ma i hijshëm se ay i Nr. 1 dhe ka një klishtë të bukur të kalas së Gjinkastrës.

★ «ARBENIA» gazeta e popullit e përditëshme — periudha e tretë. V. I. Nr. 1. — Dr. Pr. Nebil Çika.

★ «NJERI» Vj. II. Dhjetor 1943 Nr. 6. (18).

Me artikuj të interesantishëm nga B. Haxhi, F. Vokopola, Prof. L. Ehimadhi dhe Faik Mullaj.

★ «LEKA» Vj. 1944. Nr. 1. Kallnuer 1944.

Përmban një artikull kryesues me përmbajtje sociologjike, një artikull historik nga Tansi, një studim të interesantshëm mbi çështjen e lyrik ndër kangët tona popullore nga D. Mandej ka riprodhimin në shqiptë të njëj bisedë të mbyshur shumë vjetë para në F. S. Nolit i mirënjohut M. d'Estournet e mbi Shqipin e shqiptarë tu të tjerëve veçanërisht Shqipin e krijuar në «Posta e jonë» Rrokshja lajmton daljen se shpejtë të 10. 11. 1944 me landë ekskluzive të drejtat Shqipin Etnike».

★ «ARR P. DINDI: «Gjëmëtim Juridike»

Shënime gjatë Jurisprudencë Shqiptarë dega penale 1929-1942. Botue në Tiranë në 1943. Ka një seri dispozitivare të Gjyqit të Natë të Diktimit publik në Jurisprudencën Shqiptarë 1929-1942. Shënime mbi argumente të ndryshme janë reduue në pënyrë alfabetike simbas titullit së subjektit të traktueme të pasë pranë numrit reduier edhe numrin relativ të Akt-Gjykimet të Diktimit (Dega Penale). Vllimi, që ka 175 faqe, ka letër

dhe shkrim të mirë. Kushton fr. shq. 10.

★ JAKUP KADRI KARAOSMA-NOGLU: Jaban, roman turqisht përkëthye nga Jonus Tafila. Shtyp. Nikaj. Botim i Mesagjeritve Shqiptare. Çmimi: 6 fr. ar copa.

Libri përmban 232 faqe. Asht për t'u shënue se asht romani i parë modern turk i përkëthym në shqipet.

★ JOSEPH BIEDER: Romani i

Tristanit e i Izotës, përkëthye nga B. Ajazi. Shtyp. Kastrioti. Botim i Mesagjeritve.

Mesagjeritë po vazhdojnë serin e botimevet të tyre. (Në lidhje me n'i vretje të botueme në shtyllat bibliografike të numrit të parë, shënojmë këtu, tue korigjue simbas informatash të besueshme, se ndërmarrja e Mesagjeritve në ribotimin e veprave të Nolit, asht bërë në konformitet me normat ligjore që rregullojnë të drejtat e autorit.)

L-4.

Ndër kto ditë del nga shtypi:

LUNDËRTARË

vargje nga

ARSHI PIPA

PAJTIMET

Shqipni.... 20 fr. shq. në vjetë

Jashta..... 30 » » »

Paftimet parapaguen

Lutemi, të gjithë ata që morën rivistën e që nuk mendojnë të pajtohen, t'a kërtojnë me anë të postës ose t'a depozitojnë pranë

Libraris XHEMAL LAÇEJ, Shkodër.

Dorëshkrimet nuk kërtohen. Redaksija nuk justifikohet për mos botimin e artikujve

Artikujt nuk ribotohen në lejen e Drejtimit.

Drejtimi: BOKA POSTARE Nr. 9 - SHKODER

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

MA E PARA FABRIKË NË SHQIPNI

DUHANIT E CINGARESH

marka

TARABOSH

FASLI VLL. ADEMI

SHKODËR

Përdor duhanin

ma të mirë e ma të zgjedhën

BIBLIOTHEKA PUBLIKE
"MARIN BARILETI"
SHKODER (2018)

Çmimi: 2 fr. shq.